

Гражданският бюджет в училище - инструмент за насърчаване на училищната демокрация

Аналитичен доклад за възможностите за граждански бюджет в училище, предлагани от българската образователна система

София, февруари 2025 г.

Contents

Резюме.....	2
Въведение.....	2
Глава1. Образователна система в България.....	4
1.1 Картина на системата на училищното образование в България.....	4
1.2. Структура на училищния учебен план.....	6
1.3. Източници на финансиране.....	6
1.4. Ключови заинтересовани страни в образованието, свързани със ГБУ на училищно ниво.....	8
1.5. Рамка за иновации и гражданско образование.....	10
Глава 2 Гражданското образование в българската образователна система.....	13
2.1. Теми, свързани с демокрацията и гражданското участие, включени в учебната програма по гражданско образование.....	14
2.2. Връзки между учебната програма по предмета "Гражданско образование" и идеята за училищно бюджетиране с участие на гражданите.....	16
Глава 3 ГБУ в България.....	19
3.1. Граждански бюджет за ученици в България и участие на подрастващите.....	19
3.2. Практики в училищата, близки по характер до бюджета с участието на учениците... 22	
3.2.1. Структура:.....	22
3.2.2. Ключови участници.....	24
3.2.2. Вътрешно управление и възрастни, отговорни за процеса:.....	26
3.2.4. Външна подкрепа:.....	29
3.2.5. Видове предложени проекти:.....	29
Глава 4 Пет случая на ГБУ.....	31
4.1. Казус 1: "Приложно гражданско образование чрез участие на учениците".....	31
4.2. Казус 2. "Смели деца променят света около себе си".....	33
4.3. Казус 3: Бюджет 2020 на гражданите на София - саботиране на бюджета с участие. 35	
4.4. Казус 4: бюджет на гражданите на София за 2024 г.....	38
4.5. Социалният експеримент "Граждански бюджет за ученици" в България - 108 Средно училище "Никола Беловежов", София.....	41
Глава 5 Бъдещето на ГБУ в България - SWOT анализ.....	51
5.1. Възможности в рамките на образованието.....	56
5.2. Вътрешна среда за училищно бюджетиране с участие.....	56
5.3. От училищна практика към политика.....	57
Глава 6 Препоръки.....	59

Глава 7 Методология.....	63
Препратки:.....	65

Резюме

В този доклад се разглежда потенциалът на гражданския бюджет в училище (ГБУ) като механизъм за повишаване на демократичното участие и ангажираността на учениците в българските училища. Макар че ГБУ все още не е въведен в България, няколко инициативи, насочени към участието на децата в управлението на училищата и гражданското участие в бюджетирането на общинско ниво, дават сведения за това доколко ГБУ може да се случва и какви са предизвикателствата пред прилагането му в България.

В доклада се разглеждат българската образователна система, механизмите за нейното финансиране и ролята на гражданското образование, като се оценява как настоящите рамки биха могли да се приспособят към гражданския бюджет в училище като инструмент за насърчаване на активното гражданство. Чрез анализ на съществуващите инициативи за детско участие, усилията на общините в областта на ГБУ и най-добрите практики от други контексти, докладът идентифицира основните пречки и възможности за въвеждане на ГБУ в България.

Констатациите подчертават, че въпреки нарастващия интерес към ГБУ, структурните предизвикателства - като централизираната образователна система, ограничената автономия на училищно ниво и липсата на структурирано гражданско образование в по-долните класове - възпрепятстват институционализирането на ГБУ. Докладът предоставя препоръки за политики и стратегии за прилагане в подкрепа на развитието на гражданския бюджет в училищата, като гарантира, че учениците имат право на глас в процесите на вземане на решения, които пряко засягат учебната им среда.

Въведение

Изборите през 2022-2024 г. в България показват нарастващо отчуждаване от политическите институции, което достига най-ниския процент на участие от 32,5% (09.06.2024 г.) от 1990 г. насам. Едва 12% от гласувалите са във възрастовата група 18 - 30 г., [по данни на](#) "Галъп интернешънъл". За да отговорят на глобалното предизвикателство на нарастващата политическа апатия в обществото, държавните образователни системи и заинтересованите страни се обръщат към детското участие, като овластяват младите хора и им помагат да

развият уменията и агенцията, от които се нуждаят, за да участват пълноценно в обществото .¹

Един обещаващ механизъм за повишаване на активността на подрастващите е гражданският бюджет в училище (School Participatory Budgeting - SPB) - процес, чрез който учениците участват в разпределянето на бюджета и вземането на решения, за да подобрят училищната си среда, като същевременно придобиват демократичен опит и ценности. Въпреки че ГБУ все още не е въведен в българските училища, свързаните с него инициативи за детско участие и общинско бюджетиране с участие предлагат ценни идеи за неговия потенциал.

Докладът изследва капацитета на образователната система в България да подготвя учениците за участие в обществения живот и за активността на младите хора. Той изследва възможността за въвеждане на ГБУ като демократичен инструмент. По-конкретно, той изследва:

- Българската училищна система, нейното финансиране и средата за развитие на граждански умения, която тя осигурява;
- Актуално състояние на гражданското образование и участието на учениците в България,
- Съществуващи механизми за детско участие в България и добри практики в областта на детското участие на училищно ниво,
- Примери за общински инициативи за бюджетиране с участие,
- Предизвикателства и възможности за прилагане на ГБУ.
- Политически препоръки за насърчаване на управлението с участие на учениците в училищата.

Въпреки нарастващия интерес към ангажираността на учениците и управлението с участие, централизираната образователна програма, липсата на структурирано гражданско образование в долните класове, и формалните ученически съвети на училищно ниво поставят значителни предизвикателства пред въвеждането на ГБУ в България.

Чрез анализ на съществуващите добри практики и политически рамки, настоящият доклад има за цел да преодолее разликата между теорията и прилагането ѝ на практика, като предложи пътна карта за бъдещото приемане на

¹ Ангажиране на младите граждани: практики за гражданско образование в класната стая и извън нея, OECD Educational policies perspectives, N 64, 03/01/2023, https://www.oecd.org/en/publications/engaging-young-citizens_2166378c-en.html

училищното бюджетиране с участие като инструмент за подобряване на демократичното управление на училищата и овластяването на учениците.

Докладът е разработен в рамките на проекта "Гражданският бюджет в училище - инструмент за насърчаване на училищната демокрация". Докладът за България е част от сравнително изследване в Полша, Италия, Испания и България за това как работят гражданските бюджети в училище в различни европейски страни, като се събират опит, знания и информация за предизвикателствата при въвеждането на ГБУ и практиките, които подкрепят участието и уменията за участие сред подрастващите.

1.1 Картина на системата на училищното образование в България

Формалното образование в България се урежда от Закона за предучилищното и училищното образование и е задължително до 16-годишна възраст съгласно Конституцията (чл. 53). От 2020 г. децата влизат в образователната система най-късно на 4-годишна възраст, когато започва двегодишно задължително предучилищно образование. Съгласно ЗПУО, училищното образование започва най-късно на 7-годишна възраст².

Училището се определя като институция в системата на предучилищното и училищното образование, където учениците се обучават, развиват се и се социализират. То създава условия за завършване на класове и етапи и за придобиване на образователна степен.³

Училищното образование осигурява две степени - начална и средна (чл. 73 (1)). То се състои от четири етапа: начален (1-4^{ти} клас), прогимназиален (5-7 клас), първи гимназиален (8-10 клас) и втори гимназиален (11-12 клас). Младите хора ходят на училище 14 години до 12 клас или до 19-годишна възраст, включително две години в предучилищно образование. Задължителното образование обаче продължава 12 години до края на първи гимназиален етап в 10-и клас.

Училищата в България са държавни, общински, частни или религиозни, като се различават по собствеността си. Според вида на обучението училищата биват общообразователни и специализирани. Според етапа или нивото на образование, общите училища са: 1) начални (I-IV клас); 2) основни (I-VIII клас); 3), гимназиални (VIII-XII клас); 4) обединени (I-X клас); 5) средни (I-XII клас). Според предмета гимназиите са: 1) профилирани гимназии; 2) професионални гимназии.

Фигура 1. Структура на образователната система

² Закон за предучилищното и училищното образование, чл. 8 (2)

³ Закон за предучилищното и училищното образование, чл. 25 (1)

Със ЗПУО от 2016 г. се въвеждат ключови нововъведения в българската образователна система. С него се въвежда подход, основан на компетентностите, в обучението и разработването на учебни програми. Той поставя цели, ориентирани към индивидуалното развитие на децата, и въвежда подход, ориентиран към учениците.

Друга важна промяна е структурната промяна в системата на средното образование⁴. Началното образование продължава до 7-и клас, вместо до 8-и клас, както е по закона от 1999 г. Целта е да се изравнят възрастта на завършване на началното образование и образователните цели за развитие на учениците. Обхватът на средното образование се разширява от VIII-XII клас, като се подразделя на два етапа - първи гимназиален (VIII-X клас) и втори гимназиален (XI-XII клас). Следователно децата, които посещават училище само до навършване на задължителната възраст (16 г.), могат да получат диплома за средно образование. Това беше съпроводено и с промяна в предоставянето на професионално образование.

Въвеждането на по-ниска степен на средно образование е съпроводено от създаването на интегрирани училища, в които се обучават деца от 1 до 10 клас. Новият тип училища позволява на учениците да напускат системата със завършена степен на средно образование. Бившите основни училища се трансформираха в интегрирани, което се отразява на много доставчици на

⁴ Вж. стр. 10, "Образователни политики, насочени към уязвимите групи. Доклад за актуалното състояние", 2022 г., проект "Училища за приобщаване"

образователни услуги в селските райони. Налице е обаче и обратен процес, при който училищата до 8 клас в селата започват да предоставят образование само до 13-годишна възраст.

Друга важна реформа засяга организацията на учебния план, като въвежда възможности за децентрализация, включваща промени в системата, позволяващи създаването на иновативни училища с определена свобода на учебния план. Ученическите съвети и обществените надзорни съвети станаха задължителни, което даде право на учениците и обществеността да влияят на училищата. По-долу е разгледано как тези промени влияят на гражданското образование, и на входните пунктове за насърчаване на детското участие.

1.2. Структура на училищния учебен план

Училищният учебен план е организиран в 3 глави съгласно Закона за образованието: А задължителни, Б избираеми и В факултативни учебни часове. Задължителните класове включват общообразователната подготовка, а профилираната - средното образование. Учебният план е организиран около учебни предмети, които са определени от учебните програми на национално ниво. Избираемите учебни часове обикновено се провеждат в следобедните часове, след редовната програма. Предметите се определят на училищно ниво, могат да се променят с допълнително изучаване на предмети за придобиване на нови умения и компетентности. Както задължителните, така и избираемите часове се покриват от единния държавен бюджет и формират заплатите на учителите. Факултативните часове включват различни извънкласни дейности като танци, музикални часове или други, насочени към индивидуално развитие. За разлика от глава Б, глава В от учебния план се определя на училищно ниво. Финансирането обикновено може да става чрез национални програми, допълнителни проекти или да се финансира от общината.

Профилираното обучение започва в 8^{та} клас и се състои от различни предмети. Два от тях са задължителни, определени от Министерството на образованието, а другите са избираеми, избрани от училището. Всеки предмет обаче съдържа задължителни модули, определени на национално равнище.

Училищната програма в България е до голяма степен централизирана и предварително дефинирана на национално ниво по всички учебни предмети. Въпреки това инициативата и приносът на учителите нарастват и се насърчават през последните години. Слабост на подхода е, че иновациите и качеството зависят силно от отделния доставчик (учителя) и ръководството на училището. Възможностите, които се откриват благодарение на гъвкавостта на избираемите и задължителните учебни часове, все още имат по-скоро ограничено влияние върху разнообразието и иновациите в това, което се преподава в училищата.

1.3. Източници на финансиране

Училищата в България се финансират от държавния бюджет по системата на делегираните бюджети на принципа „парите следват ученика“, т.е. колкото повече ученици има дадено училище, толкова по-голям бюджет получава. Моделът на делегирания бюджет, въведен с цел да се осигури финансова автономия на училищата, остава основният механизъм за разпределяне на държавното финансиране. Въпреки това допълнителните финансови ресурси от общинските бюджети, националните програми и родителският принос са от съществено значение за преодоляване на различията в обучението и подпомагане на развитието на училищата.

След приемането на Закона за предучилищното и училищното образование частните детски градини и училища също получиха право да получават публично финансиране, при условие че се избягва дублиращо се финансиране за едни и същи дейности.

Делегираните бюджети се определят въз основа на три основни показателя:

- **Брой ученици, записани в училището** (известен като единен разходен стандарт на ученик). Това е фиксирана сума, която се актуализира всяка година и се определя от Министерството на образованието и науката. Той обхваща следните видове разходи:
 - **Заплати и социалноосигурителни вноски** за преподавателския и непреподавателския персонал.
 - **Оперативни разходи**, включително комунални услуги, поддръжка на сградата и консумативи.
 - **Образователни материали и ресурси**, като например учебници, учебни помагала (включително цифрови ресурси) и специализирано оборудване за класните стаи.
 - **Дейности, свързани с учениците**, включително екскурзии, извънкласни програми и допълнителна учебна помощ.
- **Вид на училището** - основно, средно, специализирано или професионално.
- **Допълнителни коефициенти на финансиране**, които отчитат фактори като: местоположение на училището (например отдалечени или селски райони); ученици в неравностойно положение; ученици със специални образователни потребности; наличие на специализирани образователни програми.

Тези допълнителни коефициенти на финансиране подпомагат училищата в малки или селски общини с малък брой ученици, като осигуряват финансова компенсация за икономическата неефективност, свързана с поддържането на инфраструктурата и запазването на минимален брой служители.

За професионалните училища се отпускат допълнителни средства за лаборатории, работилници и стажантски програми в подкрепа на практическото обучение.

Делегираните бюджети покриват широк спектър от разходи, включително заплати за преподавателския и непреподавателския персонал, оперативни разходи, избираеми курсове, поддръжка и ремонт, както и обучение и професионално развитие на персонала.

Една от значимите последици от въвеждането на системата на делегираните бюджети през 2008 г. е, че училищата, особено в по-малките градове и села, полагат всички усилия да запишат колкото се може повече деца. Въпреки че това може да изглежда като здравословна конкуренция, на практика важните последици са поддържането на сегрегирани училища в големите ромски квартали в страната, включително чрез записването на така наречените "мъртви души" - деца, които формално са записани в училището, но не го посещават. Делегираните бюджети също така подкрепят неравенствата, които образователната система създава, като най-финансираните училища са най-предпочитаните от семействата и; докато в по-големите градове като София, Пловдив, Варна и Бургас има възможности за избор, в по-малките градове и селища "елитните" (предпочитани) училища са малко, а останалите са по-слабо финансирани и се борят да привлекат деца по всякакъв начин.

Общините са друг основен източник на финансиране на училищата, особено в по-малките населени места. Много общини отпускат допълнителни субсидии от местните приходи за подпомагане на училища с маломерни паралелки, като по този начин осигуряват тяхното непрекъснато функциониране. Освен това общините често играят решаваща роля при осигуряването на средства за капиталови разходи, за които кандидатстват пред националния бюджет.

Освен тези основни средства, някои общини финансират и различни образователни инициативи и политики. Така например община Русе осигурява финансиране за курсове по религия и местна история, които са включени в избираемата учебна програма (раздел В) на националната образователна програма. Община Бургас насърчава обучението по изкуствен интелект и отборите по роботика като част от местната си образователна стратегия.

Въпреки това общинските образователни програми остават по-скоро изключение, отколкото обичайна практика в цялата страна.

Основен източник на финансиране на училищата са националните програми на Министерството на образованието. Тези програми се изпълняват на базата на едногодишен бюджетен цикъл и се актуализират всяка година. Фокусът им е различен, но обикновено те подкрепят: часове за заместване на учители в отпуск по болест, допълнителни корективни часове за преодоляване на пропуските в обучението, развитие на STEM лаборатории, закупуване на ИТ оборудване, участие на ученици в олимпиади и състезания и др.

Родителите също са значителен източник на средства за училищата. Вноски се събират както на ниво клас, така и за училището като цяло. Тези средства често се използват за покриване на: училищни екскурзии и извънкласни дейности, възможности за обучение по интереси, ремонт и поддръжка на класните стаи и други разходи, основани на специфичните нужди на училищната общност.

1.4. Ключови заинтересовани страни в образованието, свързани със ГБУ на училищно ниво

Българската образователна система е по-скоро централизирана, като се имат предвид съвременните тенденции. Тя има учебна рамка, определена на национално ниво от Министерството на образованието и науката с решение на Министерския съвет. Централизацията на формалното училищно образование преминава през няколко механизма: държавните образователни стандарти, учебните програми по предмети, рамката на националните програми, които са основен източник на финансиране. Инспектирането се осъществява от министерството чрез набор от механизми: държавен образователен стандарт, регионалните отдели за управление на образованието и системата за наблюдение и отчитане на националните програми. Контролът се осъществява основно на областно ниво от Регионалните отдели за управление на образованието, които осигуряват административен, но и методически контрол.

Децентрализацията е въведена за първи път в Закона за предучилищното и училищното образование от 2016 г. Директорите на училища играят ключова роля като лидери и лица, вземащи решения в този процес. Законът предоставя определени права на обществените съвети, въведени със закона, и на ученическите такива.

Директорът на училището е главният отговорник за вземането на решения, често сравняван с феодален владетел. Новият закон обаче въвежда балансирани структури като Обществения съвет. Директорът на училището е основният отговорник за вземането на решения, когато става въпрос за училищния учебен план по глави Б и В от закона - избираемите и факултативните класове. Когато едно училище реши да въведе нов учебен план или специализиран предмет в рамките на професионалното образование, директорът поема водещата роля, но Педагогическият съвет трябва да одобри решението.

Педагогическият съвет се състои от педагогическия персонал и заместник-директорите, с изключение на административния персонал. Той приема училищния учебен план и годишния план за дейността на училището. Когато има разногласия, често директорите се борят не с вето на съвета, а по-скоро се сблъскват с неформалното противопоставяне на учителите, ако те не желаят да изпълняват инициативите, предложени от ръководството.

Ръководството на училището, включително директорът и неговите заместници, одобрява всички училищни инициативи, включително и тези, предложени от ученическите съвети. Степента на децентрализация зависи от стила на ръководство на директора; проактивните заместници могат да стимулират иновациите, но нито една инициатива на ученическото самоуправление или на училищното бюджетиране с участие (УБ) не може да се осъществи без одобрението на директора.

Законът за предучилищното и училищното образование въвежда **обществени съвети** (чл. 265), задължителни за всяко училище. **Те се състоят от представител на местната власт, най-малко трима родители и най-малко трима представители на Ученическия съвет.** Могат да бъдат поканени и общественици. Представител на училищното настоятелство също може да бъде член. Директорите могат да участват, но нямат право на глас. Общественият съвет одобрява Стратегията за развитие на училището и годишния доклад на директора за нейното изпълнение. Той дава становище по разпределението на бюджета, предложен от директора, и по годишния училищен учебен план. Той има право да изисква информация от директора и да предлага дейности и мерки. **Въпреки потенциала на обществените съвети да осигурят надзор и баланс в училищното ръководство, на практика функциите им остават предимно формални.**

За разлика от тях училищните настоятелства не са задължителни (член 306) и се регистрират съгласно Закона за юридическите лица с нестопанска цел. Тяхната основна функция е да подпомагат развитието на училищата, като акцентират върху набирането на средства съгласно закона. Те нямат официални правомощия по отношение на училищния бюджет или учебната програма. Техен представител може да участва както в Педагогическия съвет, така и в Училищното настоятелство. Влиянието им обаче варира в зависимост от стила на ръководство на директора и ангажираността на родителите. В някои случаи училищните настоятелства могат да предлагат учебни и извънкласни дейности или дори да инициират ГБУ, който да реши как да разпредели събраните средства.

Ученическите съвети са задължителни по закон във всяко училище. Всеки съвет се състои от по един или двама представители от всеки клас, избрани от съучениците си - макар че често те се избират от учителите. Директорът назначава възрастен координатор, обикновено педагогически съветник или

заместник-директор. Законът признава ученическите съвети за структури на самоуправление със значителни права. Те могат да предлагат дейности за годишния план на училището и да дават препоръки за избираемите и факултативните класове (глави Б и В). **Представители на ученическите съвети участват и в управителните органи, посочени по-горе.**

Активните ученически съвети организират дейности, свързани с училището, но вземането на решения и обсъждането остават основни предизвикателства. Съветите често се ръководят от малко ядро от активни ученици, които може да не общуват ефективно със своите връстници или да не се консултират с тях. Това до голяма степен се дължи на липсата на обучение по демократични процедури и лидерски умения, което ограничава ефективността им при представянето на ученическата общност.

1.5. Рамка за иновации и гражданско образование

Гражданското образование е включено в училищната програма чрез държавния образователен стандарт за общообразователната подготовка, като предметът е предвиден само за XI и XII клас, като по този начин той остава извън задължителното образование до 16 годишна възраст (до X клас).

В ЗПУО за първи път се определят ясни цели, които трябва да бъдат постигнати в системата на формалното образование (чл. 5). Училищното образование трябва да бъде насочено към насърчаване на емоционалното, духовното, интелектуалното, социалното и физическото развитие на всяко дете, като се предоставя подкрепа, съобразена с възрастта, потребностите, интересите и способностите на всеки ученик. Законопроектът също така възлага на училищата конкретни отговорности за развиване на компетентности за гражданско участие и участие. В допълнение към насърчаването на компетентности, свързани с принципите на устойчивото развитие и правата и задълженията на Европейския съюз, демокрацията е изрично посочена като основна цел на образователната система. Системата трябва да гарантира развитието на умения за активно гражданство (чл. 3), както и за разбиране и прилагане на демократичните принципи и насърчаване на активното гражданско участие (стр. 7).

В член 76, параграф 5 ясно се посочва, че училищното образование може да включва предмети от областта на гражданското образование, както и предприемачество, образование за устойчиво развитие и глобално учене. Предметът, учебната програма и продължителността му се определят на училищно ниво от директора на училището. Това означава, че въпреки че предметът "Гражданско образование" е въведен в XI клас, той би могъл да се изучава добре на училищно ниво.

Друго основание за прилагането му са социалните и гражданските компетентности, които са включени като част от общото образование. По този начин те биха могли да станат неразделна част от глава А на задължителното образование, която обхваща учебните предмети, изучавани от първи до десети клас. Както ще видим по-долу, гражданското образование почти не е включено, но законодателната рамка осигурява място за него.

За първи път законът предвижда специален етап за учебна програма, различна от тази, определена от държавата. Това може да се случи в така наречените иновативни училища. За учебната 2024-2025 г. има 521 иновативни училища по данни на МОН, според които има намаление в сравнение с предходната учебна година.⁵ Според закона иновативните училища са:

Иновативните училища са училища, които постигат подобрения в качеството на образованието чрез:

- 1. разработване и въвеждане на иновативни елементи в организацията и/или съдържанието на обучението;*
- 2. да организира по нов или подобрен начин управлението, преподаването и учебната среда;*
- 3. използване на нови методи на преподаване;*
- 4. разработване на учебно съдържание, учебни програми и учебни планове по нови начини.*⁶

Точка 2 от чл. 78 дава право на директорите на иновативните училища да приемат учебен план. Свободата не е неограничена, тъй като училищният учебен план все пак трябва да съответства на държавния стандарт за общообразователна подготовка. Не само предметът, но и неговата продължителност могат да бъдат освободени от държавните изисквания (чл. 80, (3). Решението тук също се обсъжда на училищно ниво. Една от предпоставките за прилагане на иновативен учебен план е той да бъде разработен на училищно ниво и приет от педагогическия съвет на училището.

Министерството на образованието в България прилага като политика инструмента на националните програми - ежегодно приема финансови и политически мерки за насърчаване на прилагането на училищно ниво на различни практики или тенденции. Една от националните програми, която ежегодно се подновява, е "Иновативни училища". Програмата е насочена към създаване на мрежи и обмен на добри практики между иновативните училища. Тя не финансира разработването на учебната програма или внедряването на

⁵ See www.bgischools.bg,

⁶ Чл. 38 (7).

иновациите. Програмата също така не подкрепя допълнителни човешки ресурси, свързани с иновацията в училището. Тя има ограничено въздействие върху иновативния характер на училищата, но насърчава тяхното развитие.

Кандидатурите на училищата се оценяват от комисия от експерти, назначена от МОН. Техните препоръки обаче могат да бъдат преразгледани от МОН. Към февруари 2025 г. все още няма публичен регистър на иновативните училища, въпреки че се разработва уебсайт. Настоящата публична информация се състои от имената и местонахождението на училищата и ежегодно актуализиран списък на училищата, наградени по Националната програма. Проучването в интернет показва, че иновациите могат да варират от въвеждане на обучение по STEM до шиене.

Глава 2 | Гражданското образование в българската образователна система

Гражданското образование е неразделна част от задължителната общообразователна учебна програма, официално обособена като самостоятелен предмет "Гражданско образование". Въвежда се в XI и XII клас, по време на втория етап на гимназиалното образование, след навършване на възрастта за задължително училищно образование, определена от българската Конституция. В други формати на учебната програма гражданското образование може да се осъществява чрез извънкласни дейности, ученическо самоуправление, клубове и проекти, насочени към насърчаване на гражданската активност и социалните компетентности.

Регулаторната рамка за гражданското образование е включена в един от 12-те задължителни държавни образователни стандарта - а именно Стандарта за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование. Според този стандарт гражданското образование се реализира чрез дейности по интереси, структури на ученическото самоуправление и различни инициативи за личностно развитие и подкрепа.

Образователният стандарт е разработен така, че да интегрира четири ключови области - гражданско, здравно, екологично и межкултурно образование - в по-широката учебна програма. Освен включването им в избираемите и факултативните дисциплини, стандартът разпорежда включването им и свързването им в конкретни тематични области (член 11), като например патриотично възпитание, готовност за бедствия и аварии, мерки за борба с тероризма и медийна грамотност. Тези теми обаче не са изрично свързани с развитието на граждански компетентности, нито пък установяват ясна връзка със здравното и екологичното образование.

Предметът "Гражданско образование" включва 36 учебни часа годишно в XI клас (по един час на седмица), като 50% от учебната работа е посветена на практически дейности, включително разработване на проекти, казуси и дискусии. В учебната програма се набляга на основополагащи понятия и ключови правни документи, като индивидуалните граждански права, Всеобщата декларация за правата на човека и Конституцията на Република България. Значително по-малко внимание обаче се отделя на задълбоченото изследване на демократичните принципи, включително избори, индивидуални права, гражданско участие, процеси на вземане на решения и институционална отчетност. Основен компонент на учебната програма включва разработването от учениците на проекти и предлагането на решения, свързани с тяхното училище и местните общности.

В учебната програма по гражданско образование е заложено развиването на пет ключови компетентности, сред които работа в екип, толерантност, гражданско участие.

Фигура 2. Ключови компетентности, тема "Гражданско образование"

- **Критично мислене и рационална аргументация:** Учениците трябва да се научат да анализират сложни социални въпроси, да формулират добре обосновани позиции и да ги защитават с убедителни аргументи.
- **Работа в екип и управление на проекти:** Ръководените от учениците проекти спомагат за развитието на умения за сътрудничество, организация и планиране.
- **Медийна грамотност:** Програмата насърчава способността за разпознаване на манипулативните медийни практики и формира умения за информирано участие в общественения дискурс.
- **Толерантност и социална осведоменост:** Учениците се запознават с различните културни идентичности, насърчават се да уважават разнообразието и се подпомагат в изграждането на конструктивно сътрудничество в мултикултурна среда.
- **Активно гражданско участие:** Учебната програма развива умения за участие в местните общности, ученическо самоуправление и демократични инициативи.

Въпреки това учебната програма не успява ефективно да насърчи тези умения, тъй като нейната структура и съдържание предоставят ограничени възможности за пълноценно участие. **Акцентът върху теоретичните знания, а не върху практическото им приложение, ограничава способността на учениците да развиват основни граждански умения като активно участие, критично мислене и съвместно решаване на проблеми.**

2.1. Теми, свързани с демокрацията и гражданското участие, включени в учебната програма по гражданско образование

Учебната програма по гражданско образование обхваща широк спектър от теми, свързани с демокрацията и активното гражданство, които имат за цел да

насърчат по-задълбочено разбиране на управлението, правата и гражданската активност, представени в 12 часа:

- **Демокрация и върховенство на закона:** Учениците изучават основните принципи на демокрацията, различните демократични системи и значението на върховенството на закона за осигуряване на честно и справедливо управление.
- **Права и отговорности:** Този модул обхваща конституционните права, правата на децата и ключови международни правни инструменти, като Европейската конвенция за правата на човека, като дава на учениците солидна основа за правни и граждански отговорности.
- **Гражданско общество и участие:** Училищата предлагат на учениците възможности за участие в ученическо самоуправление и извънкласни инициативи, като им помагат да разберат ролята на гражданското общество в демократичните процеси и насърчават активното им участие в обществените дела.
- **Политическа култура и избирателни системи:** В учебната програма се разглеждат основните политически идеологии, различните избирателни системи и значението на информираното гласуване. Учениците се научават също така да разпознават корупционни практики и да анализират тяхното въздействие върху демокрацията, което им дава знания за критична оценка на политическите процеси.

Законът за предучилищното и училищното образование и Държавният образователен стандарт за гражданско образование теоретично предоставят широки възможности за включване на гражданското образование в учебната програма - било то чрез интегриране на предмети, извънкласни дейности или избираеми предмети. Рамката очертава и ключови свързани компетентности, включително медийна грамотност, критично мислене, социална осведоменост и толерантност. На практика обаче прилагането ѝ остава до голяма степен дискреционно, тъй като гражданското образование не е включено в задължителната учебна програма за 1-10 клас.

Освен това разпоредбите на член 11 от Държавния образователен стандарт, които свързват гражданското образование с гражданската защита, мерките за борба с тероризма и патриотичното възпитание, не дават на учениците практически умения за гражданско участие.

Темите, включени в учебната програма, и очакваните резултати от обучението в края на първия етап на гимназиалното образование (приложение 1) са насочени към основните граждански права, европейските ценности и идентичност, както и към основите на демократичните процеси и институции. Те обаче не предоставят

практически знания за механизмите за упражняване на гражданските права, функциите на институциите или конкретни форми на гражданска активност.

2.2. Връзки между учебната програма по предмета "Гражданско образование" и идеята за училищно бюджетиране с участие на гражданите

Учебната програма по гражданско образование за 11. и 12. клас в България осигурява добра основа за прилагането на ГБУ. И в двата класа се набляга на активното гражданство, вземането на информирани решения и демократичната ангажираност. Гражданският бюджет за ученици, като практика, позволява на учениците да предлагат, обсъждат и гласуват проекти, които засягат училищната им среда, което го прави идеално реално приложение на теоретичните знания и компетентности, развити чрез учебната програма по Гражданско образование.

Една от основните цели на гражданското образование в 11. клас е да развие учениците като активни участници в училището и общността. Учебната програма насърчава разбирането на демократичното управление, участието в процесите на вземане на решения и ангажираността на учениците в самоуправлението. От учениците се очаква да оценяват възможностите за демократично участие, включително начините, по които могат да влияят на училищната си среда. Този е в пряко съответствие с принципите на бюджетирането с участие, тъй като ГБУ дава възможност на учениците да вземат колективно решение за разпределението на бюджета и да изпитат на практика механизмите на демократичното вземане на решения.

Значителна част от учебната програма по гражданско образование (50%) е посветена на обучението чрез проекти, което служи като мост между теоретичните знания и практическото им приложение. В 11. клас учениците се насърчават да разработват проекти, които допринасят за развитието на училищната среда и местните общности. По същия начин в 12. клас от учениците се очаква да разработват проекти, насочени към решаване на местни и глобални социални проблеми. ГБУ служи като идеален механизъм за прилагане на тези умения по смислен начин. Чрез ГБУ учениците могат да разработват, усъвършенстват и гласуват проекти, които пряко влияят на училищния им живот, като възпитават по-дълбоко чувство за отговорност и собственост върху своето образователно пространство.

Финансовата грамотност и разбирането на публичния бюджет също са основни аспекти на учебната програма по гражданско образование за 12. клас. Елементи на ученическото бюджетиране с участието на учениците (УУП) са включени в учебната програма по гражданско образование чрез проектно обучение, насочено към управлението на ресурсите. Модулът с практически задачи съставлява 50 % от учебната програма. На учениците се дава възможност да

планират и бюджетираят проекти, ориентирани към общността, което им позволява да анализират нуждите на своята среда, да разпределят стратегически ресурсите и да търсят ефективни решения на реални предизвикателства. Студентите разглеждат публичните бюджети като инструменти за икономическа, финансова и социална политика както на държавно, така и на общинско ниво.

Освен за повишаване на финансовата осведоменост, ГБУ допринася и за развитието на лидерските качества и чувството за социална отговорност на учениците. Учебната програма насърчава учениците да анализират критично социални и демократични проблеми, като определят ролята на отделните хора и на общностите за тяхното решаване. Тя също така насърчава разбирането на глобалните предизвикателства и значението на солидарността при тяхното решаване. Бюджетът с участие позволява на учениците да поемат активна роля в намирането на решения на реални проблеми в рамките на училищната общност.

В учебната програма по гражданско образование също така се поставя силен акцент върху демократичните практики и ученическото самоуправление - елементи, които са от основно значение за процеса на ГБУ. Учениците се насърчават да инициират и да участват във важни събития в училището и местната общност, като същевременно разглеждат управлението на училището от демократична гледна точка. Чрез ГБУ учениците не просто научават за демократичните принципи в абстрактен смисъл; те активно участват във вземането на решения, постигат консенсус и изпитват от първа ръка отговорностите, свързани с демокрацията.

В крайна сметка интегрирането на бюджетирането с участие в гражданското образование гарантира, че учениците не само ще учат за демокрацията, но и ще я практикуват. Участието в управлението е в съответствие с множество измерения на учебната програма, като повишава демократичната ангажираност, финансовата грамотност, лидерските умения и чувството за отговорност на учениците. За да интегрират изцяло гражданския бюджет за ученици в Гражданското образование, училищата могат да използват проектите за ГБУ като част от оценяването на учениците, да упълномощят ученическите съвети да управляват процеса и да си сътрудничат с местните власти и неправителствените организации за осигуряване на допълнително финансиране и подкрепа.

Всички тези допирни точки между учебната програма по гражданство и ГБУ показват, че на хартия съществува потенциал за среща между училищния предмет и практиката (ГБУ) и че именно този предмет трябва да бъде входът на ГБУ към училището. Трябва да се има предвид обаче, че общообразователната подготовка на българските ученици е меко казано твърде амбициозна. Държавният общообразователен стандарт за общообразователната подготовка

показва, че, за своето 12 годишно образование, учениците трябва да овладеят общо 998 умения. В втори гимназиален етап те са 87, или следно по 43,5 умения на година. По предмета гражданско образование учениците трябва да овладеят 22 умения, или една четвърт от всички, които овладяват в гимназията – за по 1 час на седмица. Най-малкото това значи, че, освен ако не прояви собствено желание и инициатива, учителят трябва сериозно да промени учебната си програма, за да включи граждански бюджет за ученици. Освен това има индикатори, че гражданското образование не дава особен резултат. Миналата година Давид Кюранов проведе малко проучване в рамките на проекта "Да чуем младите", което включваше 5 фокус групи с тийнейджъри от 5 столични училища. Групите бяха модерирани от връстници на респондентите. Включено беше питане за това какво е демокрация, което никъде не получи ясен отговор, въпреки че училищата варираха от квартални до изключително популярни и предпочитани, и частни. Опит от работата на по ГПУ в 108-мо училище в София в рамките на изследователския етап на свой ред показва, че децата, които се запознаха с идеята, имаха ясното разбиране, че това е начин да се влияе върху вземането на решения, но това не доведе до никаква практическа дейност и/или подаване на проекти. Разбира се, това са малки показатели.

Ако се върнем към нормативните документи обаче, можем да обърнем внимание на анализа, приложен към Държавния образователен стандарт за общообразователна подготовка (задължителна). Стандартът е ориентиран към компетентностите, като на практика напълно отразява изданието на Европейската комисия от 2019 г. на "Ключови компетентности за учене през целия живот". Стандартът разглежда подробно уменията, които се придобиват от учениците по съответните предмети, и освен това отбелязва кои умения допринасят за коя ключова компетентност. Така става ясно, че според стандарта уменията, придобити по предметите математика (15 %), български език (9 %), биология и здравно образование (7 %) и човекът и природата (7 %), допринасят в най-голяма степен за социалните и гражданските компетентности. Уменията, придобити по предмета "Гражданско образование", допринасят за компетентността "Социални и граждански умения" с точно 2 от 100%. Възможно е това да е несъответствие в документацията. Но дори и така то дава добра представа за отношението на българската образователна система към гражданското образование. Което ни връща към факта, че СПБ може да бъде въведено в училищата само с активната подкрепа на директор, учител или учители, които разбират смисъла на процеса, и ентусиазирани деца.

3.1. Граждански бюджет за ученици в България и участие на подрастващите

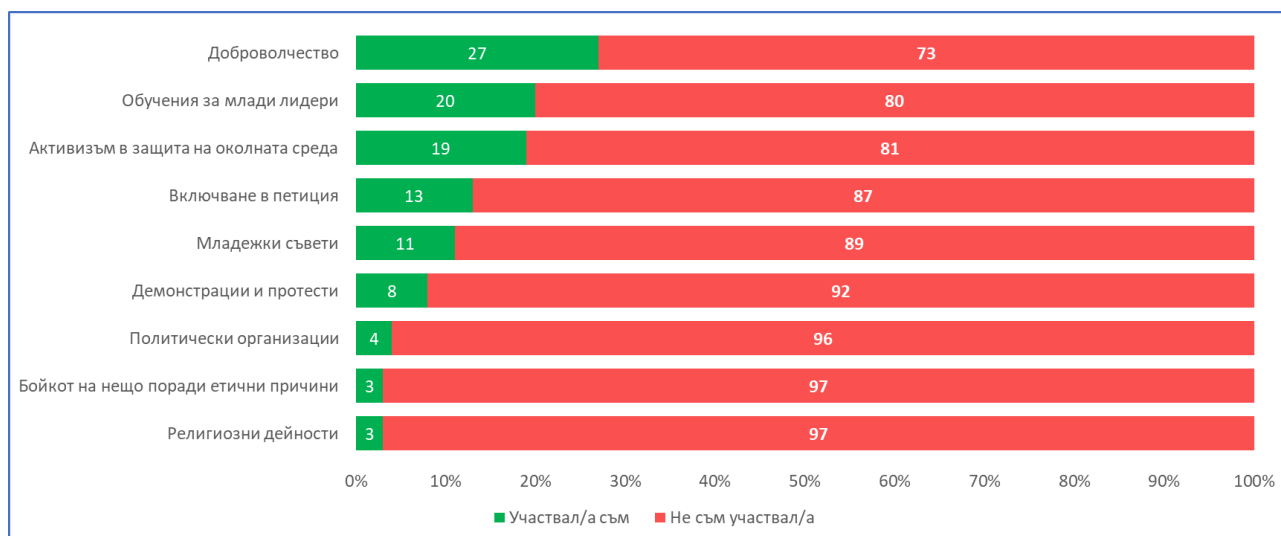
В България за първи път бюджетът с участието на гражданите е въведен през 2021 г. в София чрез инициативата "София избира". Практиката обаче не е широко възприета в други градове. Въпреки че продължава да се прилага в София, тя няма последователност като ежегодна инициатива и остава без устойчива рамка. Гражданският бюджет за ученици в училищата беше приложено за първи път като част от Работен пакет 2 на проект "Граждански бюджет за учениците - инструмент за насърчаване на училищната демокрация"

В настоящата глава се разглеждат данни за младежки инициативи за участие и за инициативи за граждански бюджет, близки до училищните, които се фокусират върху програми, ориентирани към детското участие, които укрепват демократичните умения, ценности, представителство и знания на учениците.

Резултатите от представително проучване сред младите хора на възраст 15-29 години (януари 2023 г.,⁷) показват, че настройките за участие, които са най-разпространени сред младите хора, са благотворителните дейности и доброволчеството - съответно 32 % и 27 % са декларирали, че се занимават с тях. Изследвайки степента на ангажираност на младите хора в различни настройки на активизъм (петиции, изразяване на граждански позиции, участие в демонстрация, доброволчество), изследователите стигат до извода, че ангажираността на младите хора остава сравнително ниска.

Фигура 3. Участвали ли сте или не в някое от следните:

⁷ Важно проучване на младите хора в България, резултати от проучване на нагласите на младите хора, поръчано от Министерството на младежта и спорта, Галъп Интернешънъл, януари, 2023 г., <https://www.gallup-international.bg/46587/important-survey-youth-in-bulgaria/>

Източник: Галъп Интернешънъл България

Резултатите от проучването потвърждават и изводите от проучването "Детско участие и активизъм в България" (Ноу-хау център за алтернативни грижи, 2022 г.), което предоставя изчерпателен преглед на основните области и механизми, чрез които децата и младежите в училищна възраст се включват в активизъм. Изследването имаше за цел систематично да очертае пейзажа на съществуващите инициативи, програми и проекти в областта на детското участие и гражданската активност в България. Проведено в периода ноември 2021 г. - април 2022 г., изследването се разгърна в три етапа: предварителна подготовка, теренна работа и обобщаване на данните.

По време на етапа на работа на терен са събрани данни от над 170 организации, като 62 от тях активно са допринесли чрез анкети или интервюта. В проучването е използван подход със смесени методи - анкети онлайн и техниката на "снежната топка". Получената Карта на детския активизъм обхваща 140 организации, като са изключени тези, които вече не функционират.

Проучването идентифицира три основни области на детското участие:

- **Доброволчество и филантропия:** Включва инициативи като кампании за засаждане на дървета, благотворителни кампании и усилия в областта на социалното предприемачество.
- **Гражданска ангажираност:** Включва участие в младежки консултативни съвети, програми за гражданско образование, инициативи за медийна грамотност и дейности, насърчаващи критичното мислене.
- **Застъпничество и права на човека:** Фокусира се върху овластяването на маргинализирани групи, включително ромски деца и деца с увреждания, както и върху провеждането на застъпнически кампании за

социална промяна. В повечето случаи учениците от уязвимите групи се консултират или са поканени да участват в консултативни процеси.

Фигура 4. Карта на детската активност и участие

Източник: Изследване на детския активизъм в България, Ноу-хау център за алтернативна грижа (2022 г.)

Картата на инициативите за детско участие подчертава, че преобладаващият дял на детската и младежката активност е насочен към благотворителност и доброволчество.

Проучването поставя специален акцент върху ученическите съвети, които авторите считат за най-значимите и устойчиви форми на детско участие в страната в момента⁸. Въпреки това те отбелязват, че макар инициативата и творчеството да се насърчават в различна степен, тези структури остават до голяма степен формализирани.

Констатациите показват, че основната причина за това е, че ученическите съвети работят в строго определени рамки, установени от възрастните, което ограничава автономията и творческото изразяване на учениците. Проучването твърди още, че нивото на активност на съветите е тясно свързано с ангажираността и инициативността на възрастните, които ги контролират.

Доказателство е и фактът, че щом ангажираните възрастни престанат да се включват в тези структури, те загиват. В противен случай на мястото на старите

⁸ Вж. стр.18, Доклад "Детска активност и участие в България", Ноу-хау център, 2022 г., <https://knowhowcentre.nbu.bg/kakvo-e-detski-aktivizam-tuk-i-sega/>

деца идват нови, а възрастните и темите си остават същите."⁹ Ученическите съвети често дават приоритет на организирането на събития и подобряването на училищната среда, но рядко се занимават с въпроси, свързани с образователния процес или динамиката между учениците и учителите. Тази закостенялост намалява потенциала им като значим инструмент за истинско овластяване на младите хора.

В проучването се посочват шест примерни практики, една от които е Младежкият парламент в Русе - модел на ефективно ученическо управление, който постига баланс между ръководството на възрастните и автономията на учениците. В тази рамка учениците не само участват в граждански инициативи, но и самостоятелно избират своето ръководство и изпълняват проекти с минимална външна намеса.

3.2. Практики в училищата, близки по характер до бюджета с участието на учениците

Училищното бюджетиране с участието на учениците в България все още не е въведено като практика до социалдемократическия експеримент в рамките на настоящия проект. Фондация "Малки стъпки" интегрира модул за бюджетиране с участие в своята програма "Детско участие в процеса на вземане на решения на местно ниво". Този подход внедрява ключови принципи на ученическото бюджетиране - генериране на идеи, овластяване чрез демократично обсъждане и самоорганизация - в училищните инициативи, разработени в партньорство с "Малките стъпки".

Програмата за приложно гражданско образование и участие на децата в управлението се състои от четири взаимосвързани модула: 1) Практическо гражданско образование с акцент върху структурите на местното самоуправление; 2) Идеи и разработване на проекти, ръководени от учениците; 3) Кампании и изборни процеси; 4) Изпълнение на инициативи за подобряване на училищното образование и застъпничество за по-широки обществени реформи.

⁹ Страница 18, Доклад "Детска активност и участие в България", Ноу-хау център, 2022 г., <https://knowhowcentre.nbu.bg/kakvo-e-detski-aktivizam-tuk-i-sega/>

3.2.1. Структура:

Програмата "Детско участие в процеса на вземане на решения на местно ниво" се провежда в училище в рамките на една учебна година. Тя се реализира като част от редовните учебни часове, глава Б от учебния план с решение на директора на училището. Програмата се състои от следните модули:

Етап 1: Приложно образование за местната власт

Чрез игровизация и решаване на казуси учениците се запознават с компетенциите на местната власт и нейната връзка с ежедневието им, както и с механизмите за ангажиране на гражданите. Насърчава се дискусия за тяхната гледна точка към общността, в която живеят. В края на модула те се срещат с представители на местната власт и съветници, за да споделят мнения, да зададат въпроси и да получат обратна връзка.

Етап 2: Генериране на идеи

Учениците се насърчават да споделят идеи за общността и училището. На този етап, когато има идеи, свързани с местните политики и подобрения, те получават обратна връзка от фасилитаторите относно процедурите на политиките и начина на изследването им. Ако е необходимо, се организира среща с експерт по интересувашата учениците тема. Те се обучават в меки умения като проучване и разработване на проекти. На етапа на генериране на идеи всеки ученик разработва проектно предложение като учебна задача и получава обратна връзка. Идеите, свързани с училището и общността, имат различни форми, съобразени със спецификата на двата различни процеса - ГБУ и застъпничество пред местната власт. По-голямата част от идеите, предложени от учениците, са свързани с училището и попадат в категорията инициатива, която да бъде осъществена с ГБУ.

Картата на идеите се създава въз основа на отделните предложения и се приоритизира.

Етап 3. Разработване на предложение

На този етап се обсъждат правилата за избор на проекти и инициативи. След като са готови, се обявява официалното подаване на предложения за тези, които искат да продължат процеса и да се включат допълнително. Учениците, които биха искали да продължат с предложения, свързани с местната власт, получават менторска подкрепа за това как да подадат предложение до местната власт. Осигурени са съдействие и застъпничество за изслушване на общинска комисия и среща с местната власт за представяне на предложението. Предложенията, свързани с училището, участват в процеса на ГБУ. Авторите получават обратна връзка за силните и слабите страни за подобряване като част от процеса на обучение.

Етап 4. Кампания и избори

Това е етапът на отваряне на процеса към връстниците в училището. След като учениците подават проекти, се определя период за кампания и представяне на предложенията. Изборите се организират от учениците с административната подкрепа на възрастните и техническа такава, ако е необходимо. Резултатите се обявяват от учениците чрез техните социални канали и класни групи и от ръководството чрез официалните медийни канали на училището (facebook, уебсайт, комуникационно табло).

Етап 5. Изпълнение

Изпълнението на проектите, свързани с училището, е отговорност на директора или на заместника, който контролира процеса. Като част от предложението учениците поемат конкретни ангажименти за това как ще допринесат. Цялостната координация на изпълнението е на външните координатори.

Проектите, за които отговаря местната власт, получават наставническа и застъпническа подкрепа през цикъла на подаване на предложение, застъпничество (ключова роля на възрастните) и получаване на отговор.

3.2.2. Ключови участници

Въпреки че в българските училища санкцията на директора за стартиране на процес извън учебната програма е задължителна, инициаторите и катализаторите за прилагане на програмата могат да бъдат различни. Във всички случаи процесът е бил организиран с решения на училищното ръководство, отразяващи вътрешната организация на училището.

Основните заинтересовани страни, които инициират процеса на учениците за гражданска ангажираност и участие в процеса на вземане на решения, са:

- **Местна власт:** в два от случаите, в които кметът е подкрепял гражданското образование и овластяването на подрастващите, местната

власт е въвела програмата в общинските училища. Това е обичайна практика, макар и не толкова популярна, когато ръководството на дадена община, в случая кметът или неговият заместник, отговарящ за образованието, признава важността на дадена образователна инициатива и предприема стъпки за въвеждането ѝ на общинско ниво. Съзнавайки, че изпълнението зависи от професионалната воля на представителя на училището, обикновено местната власт се обръща към инициативните директори. Инициативата на местната власт няма императивен характер и не може да подлежи на търгове за обществени поръчки нито формално, нито неформално.

→ **Училищно настоятелство:** имайки по-скоро функции за набиране на средства съгласно Закона за предучилищното и училищното образование, на практика активните настоятелства са ангажирани с училищната инфраструктура и имат мнение по образователната програма. Правомощията на тези заинтересовани страни не надвишават тези на директора, когато става въпрос за училищните програми. Съществуват възможности за партньорства и настоятелствата предлагат различни видове дейности. В случай на натоварена училищна програма в учебните планове, глави Б и В, и конкуренцията за нея между предложенията на различни НПО, препоръката на настоятелствата може да бъде от съществено значение за това какво да бъде включено в училищната програма. Окончателното решение обаче остава на директора на училището.

→ **Директор или заместник:** законът ясно посочва, че директорът представлява училището. Процесът на вътрешно обсъждане се е развил до ниво, на което заместниците могат да инициират дейности и това може да бъде солидна основа за предложение, което да бъде прието от директора. Въпреки това, както ще видим по-долу, без значение дали решението идва от самия директор или от по-широкото ръководство, действителното развитие зависи силно от волята и откритостта на учителите.

Съществуват няколко основни причини, изтъкнати от заинтересованите страни в рамките на реализираните програми в различните училища, за да се даде приоритет на програмата за гражданско образование и участие на учениците и да се освободи място в натоварената училищна програма.

→ **Приемане на ученическото самоуправление като училищен приоритет.** Само в едно училище самоуправлението на учениците е възприето като приоритет и училищна иновационна практика, прилагана устойчиво в продължение на четири години. *"Трябва да превърнем училището в пространство, в което учениците идват по причини, различни от ученето. То трябва да бъде място, където те имат*

причина да се върнат на следващия ден" (А.Б., заместник-директор). Инструментът за това според ръководството е да се осигури пространство за инициативи на учениците. Ученическото самоуправление е разработено като стратегия за справяне с проблема с отпадането от училище и повишаване на мотивацията за учене чрез ангажираност на учениците. Отпадането от училище продължава да бъде сериозно предизвикателство в селските райони. Училището започна с активизиране на Ученическия съвет и подкрепа на учениците в различни инициативи, създадени от тях: училищни радиопредавания, благотворителни инициативи и подпомагане на възрастни членове на общността по домовете, посещения на заседания на Общинския съвет. Освен това изграждането на граждански компетентности на учениците от ранна възраст е признато за ценност. В този контекст предложението на Малките стъпки и местната власт за прилагане на приложна програма за гражданско образование и участие допълва съществуващата училищна стратегия, която вече се прилага на практика.

→ **Повишаването на гражданската компетентност на учениците** е призната ценност от всички заинтересовани страни във всички населени места, където е била прилагана програмата за детско участие: местни власти, родители и училищни ръководства. Тя е била движеща сила във всички други случаи на реализирани програми за участие. Развиването на гражданско съзнание в рамките на възрастта на формиране, преди да имат пълни граждански права, е мотивът на Обществения съвет да започне изпълнението на програмата в едно от училищата. *"Наша отговорност е гражданите и учениците да имат доверие в институциите. добре е учениците да знаят какви са функциите на местната власт. Бих искал да знам какво имат да ни кажат". (К.П., кмет). "Училището трябва да възпитава активни граждани." (А.Б., заместник-директор).*

→ **Развиване на компетентности за управление на проекти:** експериментът, част от настоящия проект, е проведен в общообразователно училище с профил бизнес мениджмънт. Компонентът на обучението за разработване на проекти е сред основните причини директорът да приеме инициативата за ГБУ. Програмата за участие на учениците е приложена в професионална гимназия с профил финанси. Добавянето към учебната програма на обучение по проектни умения също е било ключова добавена стойност за ръководството на училището да включи програмата за участие в учебната програма за един учебен срок.

3.2.2. Вътрешно управление и възрастни, отговорни за процеса:

Три ключови променливи са повлияли на подхода на училищното ръководство към прилагането на процеса: проактивни учители, проактивни класове и класове, които не подлежат на държавни външни изпити (провеждат се в 4-ти, 7-ми и 10-ти клас, а окончателните държавни изпити са в 12-ти клас).

Едно от най-големите предизвикателства пред училищното ръководство е да осигури подкрепата на персонала, който желае да приложи нови инициативи. Това предизвикателство е дълбоко вкоренено в структурата на българската система за формално образование, където учителите са изправени пред голяма административна тежест и строг контрол за спазване на изискванията.

Освен това националната програма (вж. по-горе), която е основен източник на допълнително финансиране за оборудване и дейности, налага строги изисквания за отчитане. В резултат на това всяка програма, иницирана от училищното ръководство или от НПО, се конкурира с желанието на учителите да поемат допълнителни отговорности към вече поетите.

Въз основа на нашия опит и различните подходи за управление на училищата сме определили няколко организационни модела, всеки от които има своите предимства и предизвикателства.

→ Модел за външно улеснение

Заместник-директорът е ръководител на програмата, а изпълнението е изцяло ръководено от външни координатори. Програмата беше пилотирана в пет проактивни класа, като на учителите не бяха възложени допълнителни отговорности. Заместник-директорът координираше дейностите в рамките на училищната администрация, а фасилитаторите информираха класните ръководители и заинтересованите страни от училищната общност.

Възлагането на задачи на преподаватели от неформалното образование позволи използването на инструменти за неформално обучение и игрови подход извън традиционните методи на преподаване, за да се ангажират учениците. След като запалени в началото, учениците поеха пълна отговорност за процеса на участие, като ръководеха кампанията, изборите и изпълнението на проекта. Това гарантира и ангажираността на учениците с процеса. Основна слабост на този модел обаче е зависимостта му от неправителствена организация, което ограничава изграждането на вътрешен капацитет за учителите и възпрепятства дългосрочната устойчивост. Този подход е най-подходящ за пилотни

инициативи и разработване на успешен модел за по-широко разпространение.

→ *Хибриден модел: Ръководен от възложителя с външно улеснение*

В училище с директор, склонен да иновира, но с консервативен учителски колектив, който се съпротивлява на промяната, програмата е иницирана от директора и делегирана на класните ръководители в партньорство с външни фасилитатори. Тя беше пилотирана в три класа, избрани въз основа на активното участие на техните учители. Обучението беше водено от външни фасилитатори с подкрепата на учителите. Учениците разработиха изборния процес, а учителите поеха водеща роля в изпълнението на проекта.

Работата с доверени учители, които са установили отношения с учениците, ускорява процеса на изграждане на доверие. Учителите подкрепяха учениците по време на генерирането на идеи и разработването на предложения. По време на изпълнението обаче възникнаха предизвикателства. Въпреки одобрението на директора, учителите трябваше да се справят със съпротивата на заместник-ръководителите, отговорни за изпълнението на проекта. На този етап готовността на учителите да оспорват йерархичните структури се превърна в решаващ фактор - някои от тях приеха активизма в рамките на училището, докато други не го приеха. Външните фасилитатори предоставиха подкрепа за застъпничество, за да се справят с тези предизвикателства.

→ *Цялостен училищен подход с лидерство на връстници*

Този модел, подкрепен от заместник-директора, съчетаваше външно съдействие с младежки лидер на връстници. Програмата беше приложена във всички класове (5-12) като част от стратегията на училището за приоритизиране на ученическото участие и гражданското образование. Учителите получиха едновременно обучение по гражданско образование за вземането на решения и компетенциите на местната власт, за да могат да подкрепят програмата, използвайки образователни ресурси. Обучението на учениците обаче беше проведено от външни фасилитатори.

Поради ограничената ангажираност на учителите ръководството на училището назначи за вътрешен организатор наскоро завършила ученичка и бивша председателка на Ученическия съвет. Младежкият организатор, административно подпомаган от заместник-директора, координира Ученическия съвет, който ръководи проектирането и организирането на изборите.

Съвместната работа с младежки лидер значително повишава мотивацията на учениците. Общочулищният подход ангажира всички

членове на Ученическия съвет в дискуссионни процеси с техните съученици. Организаторът от връстници, който активно участваше във всички етапи на обучението и работеше с всеки клас, ефективно предаваше различни идеи. В съчетание с подкрепата на заместник-директора това допринесе за проектирането и организирането на избори под ръководството на учениците, като осигури широко участие на връстниците.

Демократизация и чувство за собственост на учениците

Програмите за участие са били само пилотни и с ограничени човешки ресурси. Поради това изпълнението им е било ограничено до определен брой ученици от класа във всяко училище. В подаването на проекти са участвали всички ученици, както индивидуални, така и екипни, от тези класове. Броят на подадените проекти не е бил ограничен. Идеите са били генерирани в клас, а също и у дома по време на етап 2 на програмата. С цел да се мотивират учениците и да се създаде пространство за стимулиране и подкрепа на индивидуалната инициатива, модулът за събиране на идеи включва 3 часа, включително групово обсъждане за определяне на приоритетите на ниво клас. Определен е отделен краен срок за подаване на проектите и за получаване на обратна връзка.

Недопустимите дейности са определени предварително чрез улеснено обсъждане с всички ученици. Обратната връзка е ограничена до наставничеството и качеството на проекта. Екипът, предоставящ обратна връзка, няма право да елиминира проекти, освен ако те не отговарят на критериите за допустимост.

Авторите имат отговорността да провеждат кампании и да набират подкрепа за своите предложения сред колегите си. Проектантският екип е отговорен и за осигуряване на минимална публичност.

За да се осигури прозрачност, резултатите от гласуването бяха съобщени по различни канали, предварително определени от учениците със задачата да се достигне до максимален брой връстници. Освен това резултатите и печелившите проекти се публикуват в официалните комуникационни канали на училището.

Резултатите от гласуването са решаващи. Като съществена разлика от другите инициативи, водени от учениците, директорът не е имал санкция върху тях. Учениците, които гласуват, са вземащите решения.

Екипът на организаторите се състои от ученици, които поемат отговорността да организират изборите и да изпълняват задачите, разработени от групата. Учениците, които желаят да се включат, се появяват по време на етап 2 от програмата - генериране на идеи. В две от реализираните програми това е бил

Ученическият съвет. За да се сведе до минимум дисбалансът между възрастните, Ученическият съвет и връстниците, правилата се обсъждат и решават на ниво клас.

Приобщаване към участието

През втория етап на програмата с всички ученици от пилотните класове се обсъждат изборните правила и критериите за допустимост на проектите. Рамката се разработва въз основа на техните предложения и правилата се приемат с консенсус. Общото решение на учениците е гласуването да бъде отворено за цялото училище, включително за началните класове. Правото на глас обаче е ограничено до учениците, като са изключени учителите, родителите и неадминистративният персонал.

Когато Студентският съвет организира изборите, правилата се формулират и приемат от студентите, а Съветът е изпълнителният орган.

За да се подобри участието, с учениците се обсъжда изборният кодекс, като се акцентира върху ефективните начини за разпространение на информация във всички класове и създаване на достъпен процес на гласуване. Във всички случаи изборите се провеждат в продължение на няколко дни, за да се постигне максимална информираност и участие. Методите за гласуване са различни, като формулярите на Google са

Ресурси и устойчивост

Програмата в пълния си мащаб не постигна устойчивост поради липсата на човешки ресурси в училищата, които да предоставят приложно гражданско образование за местната власт и да улесняват процеса на участие и застъпничество пред местната власт. Компонентът на ученическото бюджетиране с участие не беше продължен с училищни ресурси. Въпреки това всички училища са готови и са отправили запитване да продължат и разширят учебния процес с външно съдействие.

В глава 5 ще бъде разгледан потенциалът на участието на местната власт като фактор за устойчивост.

3.2.4. Външна подкрепа:

Училищата получават подкрепа от външна организация, която предоставя експертен опит, улеснява процеса на учене чрез правене, координира вътрешните заинтересовани страни в училището и се застъпва пред Общинския съвет. Учителите, участващи в процеса, получават подкрепа чрез наставничество.

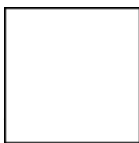
Научените уроци показват, че най-голямото предизвикателство е липсата на граждански умения, необходими за улесняване на вземането на решения в общината. Функциите на местната власт и механизмите за гражданско участие не са включени в училищната програма, нито са част от програмите за обучение на учители в университетите. Въпреки че може да се предложи външно обучение и наставничество, малко преподаватели се чувстват уверени в тези области. Успехът на изпълнението на програмата до голяма степен зависи от гражданските компетентности на учителите.

3.2.5. Видове предложени проекти:

Предложенията на учениците за подобряване на училището варират от инфраструктурни до нови възможности за учене, позволяващи по-добро здраве и благополучие. Те могат да бъдат класифицирани по следния начин:

- Инфраструктурни: насочени към подобряване на физическото пространство, предложенията могат да варират от подобрения в съществуващата фитнес зала и спортни съоръжения, тоалетни, обновяване на класните стаи.
- Подобряване на учебния процес: подобрен достъп до интернет, нови щори, за да се виждат по-добре интерактивните дъски, пространство за обучение на открито, обновяване на библиотеката и създаване на уютен кът за обучение, откриване на химическа лаборатория, добавяне на ново оборудване за образователни цели.
- Свободно време и социални дейности, благосъстояние: създаване на места за релаксация, подкрепа за психичното здраве, осигуряване на вендинг машина за здравословна храна.

Случай 1: "Приложно гражданско образование чрез участие на учениците"

Очаквана стойност на проекта (в евро): 3,730

Начална дата: 01.02.2020 г.

Дата на приключване: 31.12.2020 г.

Еднократна или годишна: Проектно базиран, финансиран по "Фонд за активни граждани", схема за малки грантове на Норвежкия финансов механизъм

Статус на проекта: Завършен

Приблизителен размер на общността: 35 СОУ "Добри Войников" е държавно училище, базирано в общността и общинска собственост, което се намира в квартал "Лозенец" в София. В училището се обучават 1 110 ученици от 1 до 12 клас.

Възрастов диапазон на участниците: 504 ученици, от 1 до 12 клас

Начин на вземане на решение: Училището е с най-висок брой ученици, които се обучават в училищна възраст: Проектите бяха избрани чрез онлайн гласуване с помощта на Google Forms. Всички ученици от 1 до 12 клас имаха право да гласуват. Всеки ученик имаше право на множество гласуване, което му позволяваше да подкрепи до три проекта, като за всеки проект се даваше по един глас.

Описание: Тази еднократна пилотна програма се фокусира върху участието на учениците в процеса на вземане на решения в тяхната непосредствена среда - училището и местната общност. Програмата се състоеше от четири модула: 1) приложно гражданско образование за функциите на местната власт; 2) генериране на идеи и разработване на проекти; 3) провеждане на кампании и гласуване; и 4) изпълнение на проекти за идеи, базирани на училището, и застъпничество пред местната власт.

Подготовка: Програмата беше организирана в партньорство с училищното настоятелство и одобрена от ръководството на училището. ГБУ беше ключов компонент на приложна програма за гражданско образование и участие на учениците, прилагана в училището. Екипът на фондация "Малките стъпки" разработи интерактивен набор от ресурси за неформално образование, основани на игровизация, за две възрастови групи: 5-7 клас и 8-12 клас. Целите на учебния блок бяха: 1) да се ангажират учениците в проактивното формиране на училищната общност, 2) да се генерират идеи на учениците за подобряване на училищната среда и 3) да се изградят умения у учениците да проучват, планират и реализират собствени инициативи.

Изпълнение: Пилотната програма беше въведена в пет класа през втория срок на учебната 2020-2021 г., в разгара на пандемията COVID-19. Часовете се

провеждаха онлайн веднъж седмично. Преди етапа на генериране на идеята беше проведен набор от интерактивни класове, посветени на гражданското образование за местното самоуправление и връзките му с ежедневието. Учениците бяха насърчавани да разсъждават както за града, така и за училищната среда. Бяха организирани дискусии с представители на местната власт и общински съветник, което позволи на учениците да обменят гледни точки с лицата, вземащи решения.

Етапът на генериране на идеи продължи един месец и включваше работа с ученици и наставничество. Процесът включваше всички ученици на няколко етапа: 1) разработване на индивидуални проекти, насочени към изграждане на меки умения и идентифициране на идеите им; 2) картографиране и приоритизиране на идеите на ниво клас; и 3) отправяне на открита покана към отделни лица и екипи да разработят предложения за ученическия бюджет и училищните избори.

Представените предложения бяха представени на основните заинтересовани страни в общността, включително колеги, Ученическият съвет, ръководството на училището и Родителския съвет. За да се отвори допълнително и да се обсъди процесът в рамките на цялата училищна общност, учениците имаха на разположение две седмици, за да агитират и наберат подкрепа за своите предложения. Изборите бяха отворени в продължение на три дни. Спечелилите проекти бяха реализирани по време на лятната ваканция. Учениците, които се застъпиха пред местната власт за предложението си за отделни контейнери за боклук до училището, получиха напътствия и участваха в съвместни застъпнически усилия пред местната власт.

Резултати: В резултат на програмата и процеса на участие бяха направени няколко подобрения: поправени бяха вратите на тоалетните, подобрена беше интернет връзката и достъпът на учениците до училището, а една стена в класна стая беше украсена. Учениците се застъпиха пред ръководството на училището и събраха средства за подобрения в химическия кабинет, като допълнителни средства бяха осигурени от родителския съвет и ученическият бюджет. Като последващо действие през следващата година ръководството на училището кандидатства и реализира друга ученическа идея - павилион за открити уроци. След това процесът не е продължен.

Ролята на младите хора: Младите хора от класовете, участващи в пилотната програма, бяха ангажирани в целия процес - от създаването на идеята до нейното изпълнение. Учениците от пилотните групи, заедно с Ученическият съвет, участваха в обсъждането и вземането на решения относно процедурите за провеждане на кампании и гласуване. Авторите на идеите, заедно със заинтересованите си връстници, участваха в изпълнението на проекта.

Положителни аспекти на процеса: Модулът, посветен на функциите на местната власт, предизвика дискусии за училищната среда и подготви почвата за генериране на идеи. Срещите с местни служители за запознаване с гледните точки и идеите на учениците подобриха доверието в институциите. Последвалото застъпничество за идеите на учениците повиши чувствителността на институциите към гледната точка на подрастващите за училището и общността и тяхното участие в процеса на вземане на решения. Районният кмет и общинските съветници, които се включиха в процеса през следващите години, продължиха да подкрепят предложенията на учениците. Районният кмет инициира проектно предложение за граждански бюджет за ученици като част от общия бюджет на гражданите на София.

Основни пречки пред процеса: Вътрешната координация в училището е основно предизвикателство за изпълнението на проекта. Въпреки подкрепата на заместник-директора, действителното изпълнение беше във функциите на друг член на ръководния екип. Забавянията и вътрешните напрежения бяха преодоляни чрез външно съдействие.

Съвети: Не трябва да екстраполираме "мъдростта" на възрастните за това какво е възможно в начинанията на учениците. Мотивацията на младите хора може да се окаже мощна движеща сила, която да доведе до изненадващи резултати. Следва да сме справедливи по отношение на предизвикателствата, но не обезкуражавайте смелите им опити за намиране на решения.

Връзки към примери за формуляри за кандидатстване, стилове на гласуване, инструменти: <https://thesmallsteps.org/bg/news/handbook-5-8>

4.2. Казус 2. "Смели деца променят света около себе си"

Местоположение: "Паисий Хилендарски", с. Скалица, община Тунджа

Очаквана стойност на проекта в евро: 900 Eur

Начална дата: февруари 2022 г.

Крайна дата: декември 2022 г.

Еднократен или ежегоден: проектът е съобразен с училищната политика за интегриране на ученическото самоуправление. Училище "Паисий Хилендарски" е иновативно училище за ученическо самоуправление с разработена индивидуална програма. То е кандидатствало по Националната програма "Училища за иновации". Ръководството е възприело участието на учениците като част от училищната политика за повишаване на мотивацията на подрастващите да учат и да посещават редовно учебните занятия. Това е и механизъм за превенция на отпадането от училище.

Преди изпълнението на проекта училището промени начина на подкрепа на ученическия съвет. То насърчи и подкрепи инициативите на учениците - доброволческа работа с възрастни хора, предоставяне на социална подкрепа, оборудване на кът за релакс в коридора, съвместно водене на ученическо радиопредаване. Освен това заместник-директорът, отговарящ за Ученическия съвет, организира срещи с местната власт, включително посещения в Общинския съвет.

Статус на проекта: завършен

Приблизителен размер на общността, която отговаря на инициативата: 150 ученици

Възрастов диапазон на участниците: 6 - 18 години.

Начин на гласуване: лично гласуване, гласуване в урна

Описание: програмата се провежда през една учебна година и през първия срок на следващата година. Приложна програма за гражданско образование, един учебен час седмично е реализирана във всички класове от 5 до 12 клас. Последваха етапи на генериране на идеи и провеждане на избори. След реализирането на ученическите проекти, свързани с училищната среда, беше осигурена застъпническа подкрепа и съдействие за срещи с местната власт.

Приготвяне: За училищния персонал е организирано еднодневно обучение на място по гражданско образование за местната власт. Обучението имаше за цел да подготви учителите да водят програмата за участие на учениците, подпомагани от външни ментори. В резултат на това програмата получи по-добра подкрепа от училищния екип, но никой не се ангажира доброволно да я приложи на практика. Външните фасилитатори се заеха с изпълнението. Млад връстник на големите ученици, току-що завършил, работещ като училищен медиатор, беше натоварен със задачата да оказва подкрепа и да организира участието на учениците в училище. Образователните ресурси бяха адаптирани към селския контекст и интересите на учениците.

Изпълнение: През втория срок на учебната 2021-2022 г. учениците от 5-ти до 12-ти клас се запознаха с програмата за гражданско образование за местната власт. За да се предизвика по-широка индивидуална ангажираност, етапът на генериране на идеи беше разширен. Обучението е проведено съвместно с младежкия организатор. До края на втория срок бяха събрани идеи.

Изпълнението продължи и през следващата учебна година с по-голямо участие на младежкия организатор и директора на училището. Учениците представиха предложенията си, свързани с общността, на среща с кмета, председателя на общинския съвет и общински съветници. Изборите за проект, свързан с

училището, бяха организирани от Ученическия съвет. Право на глас имаха всички ученици от 1 до 12 клас.

Ролята на младите хора: ролята на младите хора е от съществено значение. Младият организатор, който беше и модел за подражание и лидер за връстниците си, беше от ключово значение за мотивирането на останалите да се включат в процеса. Работейки с външните фасилитатори, тя записваше идеите на всички ученици от различните класове и успяваше да ги обсъди. Освен това тя съдейства на ученическия съвет да организира широки избори, които да достигнат до всички. Всички деца в училището на възраст над 11 години бяха включени в генерирането на идеи. Членовете на ученическия съвет са участвали в процеса заедно с връстниците си в класа. Окончателното решение за реализираните проекти е взето от учениците.

Положителни аспекти на процеса: Прилагането на програмата за участие във всички класове дава възможност за реален дискуссионен процес на ниво генериране на идеи и ангажираност. Работата на ниво клас, където членовете на ученическия съвет са равни на останалите, облекчава баланса на силите и внася повече организационна роля, отколкото функции по инициране и вземане на решения. Удължаването на учебните часове в зависимост от нуждите подпомага преодоляването на бариерите пред първоначалния интерес и желание на учениците да се включат в процеса на участие. Наличието на ученическо самоуправление като част от училищната политика осигурява по-силна ангажираност и подкрепа от страна на ръководството в процеса.

Основни пречки пред процеса: човешките ресурси са основното предизвикателство както за изпълнението, така и за устойчивостта на процеса. Външните фасилитатори трябваше да пътуват на дълги разстояния, за да провеждат занятията. По-дълбоко предизвикателство е липсата на вътрешни кадрови ресурси, които да поддържат процеса и да улесняват ученическото самоуправление. Училището прекрати участието си в програмата "Иновативни училища", тъй като не осигурява средства за прилагане на иновациите, нито обезпечени човешки ресурси. Наемането на нов/допълнителен персонал не беше възможно.

Съвети: Привличането на лидер на връстници, който е модел за подражание, като организатор и учител, променя динамиката, мотивацията и доверието на учениците. Ролевият модел може да има добавена стойност за предотвратяване на отпадането от училище и за повишаване на мотивацията за учене.

Казусът илюстрира слабостта на Националната програма за иновации, която не осигурява човешки капитал за внедряваните иновации.

4.3. Казус 3: Бюджет 2020 на гражданите на София - саботиране на бюджета с участие

Проучване на нагласите на гражданите към бюджета на София с участието на гражданите

Въведение

През 2020 г. инициативна група от (тогавашното) движение "Спаси София" решава да осъществи проект, който да помогне за въвеждането на практиката на гражданския бюджет (ГБ) в Столична община. Проектът е насочен предимно към застъпничество, като екипът провежда разговори с различни заинтересовани страни и лица, вземащи решения. Давид Кюранов участва като изследовател, провеждайки фокус групи с граждани, общински служители и журналисти, и анализирайки данните от количественото проучване сред гражданите на София и онлайн разговора, който имаше за цел да събере както количествена, така и качествена информация.

В крайна сметка общината си присвои идеята и отпусна средства за граждански проекти, създавайки програмата "София избира", без обаче да включи всички ключови етапи на ПБ, като например работата с районните кметства и пряката работа с гражданите при подготовката на проектите. Въпреки това проведеното изследване дава информация за нагласите на гражданите на София към концепцията за ГБ.

Проучването от 2021 г. е продължение на по-ранно проучване от август 2020 г. за оценка на въздействието на кампанията "Граждански бюджет за София" и за измерване на възприятията за общинската програма "София избира", която стартира в отговор на исканията на гражданите за граждански бюджет.

Основни констатации и тенденции, свързани с ГБ

Информираност и приемане на инициативата за граждански бюджет

Познаването на термина "граждански бюджет" се е увеличило от 10% през август 2020 г. на 17% през януари 2021 г. Сред запознатите с кампанията 67% изразяват положително мнение, като я разглеждат като инструмент за укрепване на демократичния диалог между гражданите и местните власти. Много хора обаче бъркат инициативата "Граждански бюджет за София" с общинската програма "София избира", която има по-висока разпознаваемост (40% осведоменост).

Сравнение с програмата "София избира"

Макар че "София избира" получи по-силна общинска реклама, обществените настроения бяха смесени. 48% имаха положителни впечатления, докато 10% смятаха, че резултатите са манипулирани, а 5% критикуваха лошата

комуникация. Въпреки това желанието да има граждански бюджет остана силно, като подкрепата за разпределяне на част от бюджета на София чрез пряко вземане на решения от гражданите нарасна от 88% на 92%.

Констатации от онлайн обществената консултация

В онлайн дискусиата се включиха 900 регистрирани граждани, 495 попълнени анкети и 241 активни участници.

Как гражданите искат да работи бюджетът с участието на гражданите

- Средствата следва да се разпределят въз основа на нуждите на общността: 36% дават приоритет на реалните нужди на общността пред фактори като броя на населението.
- Процесът трябва да бъде прозрачен и приобщаващ: Гражданите подчертаха значението на широкото участие на всички области и предложиха експертни консултативни групи за надзор.
- Териториално спрямо тематично финансиране: 58% подкрепят разпределението на средства на областна основа, докато 51% подкрепят тематичното финансиране (напр. екологични проекти, проекти за мобилност), което предполага хибриден модел.
- Предпочитани приоритети за финансиране: Мобилност и трафик (25%), опазване на околната среда (24%), зелени площи и детски площадки (23%) и пешеходни зони (18%) са основните приоритети.
- Подкрепата за проекти, насочени към социални групи, беше слаба: Само малка част от тях подкрепиха отпускането на средства за конкретни социални групи.
- Широките права на глас бяха подкрепени: 70% подкрепят гласуването на постоянно пребиваващите, а 36% смятат, че студентите и работещите в София също трябва да участват.
- Намаляваща ангажираност на по-високите нива на отговорност: 88% са готови да гласуват, 66% биха обсъждали проекти, но само 34% биха създали проект.
- Предпочитания за метод на гласуване: 88% подкрепят прякото гласуване, докато експертните консултативни групи са подкрепени само от 20-25%.

Публичен дебат за гражданския бюджет

Онлайн дискусиата предизвика над 2000 положителни взаимодействия, което показва силна ангажираност. Гражданите видяха в ГБ начин за подобряване на

комуникацията и доверието между тях и местните власти. Въпреки това бяха изразени опасения, че общината може да използва ГБ като PR трик или да делегира своите задължения.

Очаквания за първото издание на бюджета с участие

- Първият цикъл трябва да се съсредоточи върху малки, успешни проекти, за да се изгради доверие.
- Общината трябва да докаже своя ангажимент за прозрачно изпълнение.
- Популярните идеи включваха възпроизводими малки проекти и силен общински надзор.

Предизвикателства и препоръки

- Ангажирането на гражданите извън гласуването е от решаващо значение; необходими са специални усилия за достигане до маргинализираните групи.
- Основна грижа е да се предотврати превръщането на ГБ в заместител на общинските задължения.
- За да се запази общественото доверие, е необходимо да има прозрачен процес на подбор и изпълнение.

Окончателни изводи и препоръки

Проучването потвърждава силното обществено желание за граждански бюджет на гражданите на София. Информираността нараства и почти всички анкетирани подкрепят разпределението на общинските средства чрез пряко гласуване от гражданите. Прозрачността и гражданският контрол са от съществено значение за неговия успех. Общината трябва да гарантира, че ГБ се възприема като истински демократичен инструмент, а не като символичен жест.

За пълното интегриране на ГБ в управлението на София се препоръчва първият цикъл да се съсредоточи върху постижими, движени от общността проекти, като се осигури широко гражданско участие. Общината трябва да се ангажира с дългосрочна устойчивост, с постоянни усъвършенствания въз основа на обратната връзка с гражданите.

4.4. Казус 4: бюджет на гражданите на София за 2024 г.

Местоположение: Град София

Очаквана стойност на проекта в евро: 2 650 000

Начална дата: 01.09.2024 г.

Крайна дата: 08.12.2024 г.

Еднократна или годишна: това е третата инициатива на Столична община за граждански бюджет, тъй като досега не е имало продължение. През ноември 2023 г. за първи път от 2009 г. насам общината има ново политическо управление, чиято инициатива е ГБ за 2024 г. Общинското ръководство не е обявило по-нататъшните си планове. Крайният срок за изпълнение на проекта е 30.03.2026 г.

Статус на проекта: в процес на изпълнение.

Приблизителен размер на общността, която отговаря на инициативата: 15 476 гласували

Възрастов диапазон на участниците: 18 + Случаят се разглежда като практика, която може да послужи като основа за вграждане на гражданския бюджет за ученици в бюджетите на гражданите.

Начин на гласуване: Гласуването беше онлайн с възможност за лично гласуване в общинските служби. В него можеха да участват всички граждани, в случай че отговарят на няколко критерия за допустимост: 1) да са постоянно пребиваващи в София и конкретния район; 2) да са на възраст 18+ и да имат право да гласуват; 3) да са се регистрирали онлайн в платформата; 4) да имат заверен електронен подпис и идентификационен номер. Изискването за електронен подпис безспорно намали рязко броя на тези, които могат да гласуват.

Ако някой отговаря на критерии 1 и 2, той/тя може да гласува лично в общинската служба.

Описание: София решава 2024 е инициатива на Столична община за съставяне на граждански бюджет. Сегашното управление на града води началото си от опозиционните движения на гражданите, които се противопоставят на правителствата, публично известни с корупционните си практики, и поемат контрола върху съдебната система. Участието на гражданите, прозрачността и

възприемането на съвременни практики за управление и планиране на града са ключови в тяхната платформа.

За първи път ГБ включва децентрализирани граждански бюджети за всеки от 28-те административни района в София, както и за града. Инициативата за 2024 г. има няколко нововъведения в сравнение с предишните опити:

- интегриране на гражданския бюджет на ниво квартал чрез местни граждански бюджети за всеки район;
- електронно гласуване със сертифициран доставчик и повишена сигурност на платформата за гласуване;
- предоставена възможност за лично гласуване
- право на гласуване за повече от един проект до достигане на бюджетния лимит на града или района
- местната администрация поема отговорността за изпълнението на проекта.
- увеличи разпределението на средствата с 500%.
- създадена е платформа за публично наблюдение на цикъла на процеса - подаване, гласуване, изпълнение.

Приготвяне:

Условията на гражданския бюджет са приети с решение на Общинския съвет. По отношение на човешките ресурси е назначено лице за контакт в общинската администрация, а задачите са делегирани на експертите във всеки район с изпълнителна заповед на кмета. Разработена е нова платформа с няколко функционалности: индивидуална регистрация и профил, електронно гласуване и актуализация на изпълнението. Проектите се подават чрез опростен формуляр за кандидатстване.

Поканата е публикувана на официалния уебсайт. Общината не е стартирала комуникационна кампания. Първите публикации в медиите се появиха дни преди крайния срок за подаване на документи, който беше удължен с един месец. Като се има предвид високият приоритет на бюджета за гражданско участие за общината с бюджетите на ниво квартал и увеличеното разпределение на средствата, липсата на информационна кампания за разпространение на информация е провал на политиката.

Изпълнение:

Етапът на подаване на проекта отне два месеца с удължения краен срок. Опитът ни показва, че администрацията не беше подготвена да отговаря на въпроси поради неясна нормативна уредба. Например: в насоките се посочваше, че изпълнението на проектите се извършва от администрацията, а нямаше ограничение за допустимите дейности. Следователно осъществяването на преки културни и образователни дейности е извън компетенциите на държавните служители. В същото време разходите за човешки ресурси не са допустими.

Седмица преди началото на изборите нямаше яснота относно критериите за участие. Експертите от областната администрация, които са контактували с гражданите, не са получили информация дали са разрешени различни инструменти за електронна идентификация, например квалифициран електронен подпис.

Не беше обявено предварително кога ще започне кампанията за подадените проекти и колко време ще отнеме гласуването. След удължения етап на подаване на проекти календарът на ГБ не беше актуализиран. Нямаше и информация къде ще бъдат публикувани представените проекти. Така това попречи на гражданите да се застъпят за своите предложения и да дадат допълнителна публичност на процеса на участие.

Подадени са общо 247 проекта, от които 26 на градско ниво, и общо 221 проекта от различните градски райони. Средният брой на проектите от един район варира от 10 до 3. Три района се отличават от средните стойности, като имат от 16 до 23 предложения.

Етапът на кампанията и гласуването продължи 10 дни. Уебсайтът на ГБ имаше допълнителна функционалност, която показваше в реално време действителните гласове за всеки проект. Проста и удобна за ползване графика позволяваше на гражданите да избират толкова проекти както на градско, така и на областно ниво, колкото позволява максималният бюджет. Архитектурата на платформата позволяваше няколко кликания за средно 5 минути за регистрация и завършване на процеса на гласуване. Специален кът в районните администрации с удължено работно време беше отворен за тези, които предпочитат да гласуват лично и/или не разполагат с електронни подписи.

Общо гласуваха 15 476 граждани. Процентът на участие варира на областно ниво, като най-голям е броят на гражданите, гласували за проекта - 1221 (район Панчарево), а най-малък - 55 (район Илинден). Този брой съответства на около 2% от пълнолетното население на София.

Изпълнението на проекта ще отнеме 15 месеца.

Ролята на младите хора:

Първоначалният избирателен кодекс на проекта позволяваше на младите хора да гласуват на 16-годишна възраст. В окончателните правила обаче 18 години са определени като минимална възраст. По този начин младите хора и юношите бяха изключени от процеса на гласуване. Въпреки това две областни администрации позволиха в конкурса за граждански бюджети да се представят предложения за ученически бюджети с право на участие.

Няма възрастови ограничения за подаване на проекти. Теоретично младите хора са имали право да подадат проект. Градската управа не е насърчавала младите хора, нито пък е имала целева група.

Положителни аспекти на процеса:

Инициативата за ГБ за първи път насърчава участието на гражданите на ниво квартал. Отпуснатите средства позволиха изпълнението на повече от един проект, който ангажира гражданите в оформянето на града. Функционалностите на платформата позволиха наблюдение на живо на кастинга за всеки проект, което повиши прозрачността и предизвика ангажираността на гражданите в популяризирането на техните предложения.

Проектирането на ГБ така, че администрацията да поеме изпълнението, показва, че политиката на общината е определена от мотиви на гражданите. От друга страна, е необходимо подобряване на нормативната уредба, за да могат да се изпълняват проекти извън компетенциите на публичната администрация. Предварителното условие за електронно удостоверяване на вота осигури справедлив процес и намали възможността за манипулиране на вота.

Основни пречки пред процеса: Задължителната сертифицирана цифрова идентификация ограничава участието. Друга пречка беше изискването за постоянно пребиваване, което също лишаваше много граждани от правото да гласуват.

Основен фактор за ограниченото участие на 15 000 от 1 287 000 граждани е липсата на комуникационна кампания от страна на общината. Инициативата имаше ограничено медийно отразяване. Нямаше информационна кампания, въпреки че ГБ беше запазен като политически приоритет по време на бюджетните съкращения през годината.

Връзки към примери за формуляри за кандидатстване, стилове на гласуване, инструменти: <https://reshava.sofia.bg/>

4.5. Социалният експеримент "Граждански бюджет за ученици" в България - 108 Средно училище "Никола Беловежов", София

Подготовка

Подготовката започна с предварителни разговори с двама директори на училища - един от 108 СУ и от 51 СУ, и двете в София. Нашият екип, базиран в София, имаше за цел да работи в тясно сътрудничество с тези училища. И двамата директори проявиха интерес, но в крайна сметка избрахме 108 СОУ, защото то се намира в по-периферен квартал и защото 51 СУ вече е популярно и участва в множество проекти. Освен това 108 СУ има предприемачески профил и директорът беше развълнуван от възможността да стане пионер на ГБУ в България.

След първоначалното споразумение проведохме встъпителна среща с директора, нейните колеги и учениците, които сформираха Координационния съвет. Участниците от училището включваха директора, заместник-директора и педагогическия съветник, а представителите на учениците бяха две момчета от 11. клас и две момичета от 9. клас.

Проведохме поредица от срещи, за да обсъдим предстоящия процес, да създадем правилата за прилагане на училищния ПБ и да включим кратко обучение за разработване на проекти. Представителите на училището оказаха пълна подкрепа по време на целия проект. Едно от предизвикателствата обаче беше ангажирането и мотивирането на учениците, тъй като те не бяха свикнали да бъдат третирани като равни от училищните ръководители и другите възрастни, което ги караше да се колебаят да споделят мнението си и да участват активно.

Информационна кампания за учениците

По предложение на директора проведохме среща с Ученическия съвет, който включва представители на всички класове от 5-и до 12-и клас. Ученическият съвет пое ангажимент да представи инициативата за ГБУ с участие на всички класове от 6. до 12. клас, тъй като Координационният съвет беше решил, че учениците от тези класове ще имат право да подават проекти. Член на Ученическия съвет създаде визуални материали за правилата на инициативата и информационен флаер, а нашият екип предостави презентация, която да се използва по време на занятията в класната стая. Кампанията се проведе през втората половина на ноември 2024 г.

Входно и финално проучване

Преди сравнението на данните от входното и финалното проучване, е необходимо да направим няколко уточнения, свързани с извадките. Учениците

са попълвали анкетата по желание, дотолкова, доколкото не е било възможно и редно да бъдат задължавани да го правят. Това води до разлика в структурите на двете извадки. Тази от входното проучване е по малка (n=83), а от финалното n=115. Освен броя, основната структурна разлика е участието ученици от 9, 11 и 12 клас., които не са се включили във входното проучване¹⁰, а представляват значителен дял във финалното (44 души или 38%). Учениците от 7. клас са свръхпредставени във входното проучване (36 души, 43%), и по-слабо представени във финалното (23 души, 20%). Малкият брой респонденти в извадките¹¹ и участието във финалното проучване на ученици от класове, неучаствали във входното, прави сравнението между извадките слабо релевантно. Ще се опитаме да открийм основните данни.

Клас	Входно проучване		Финално проучване	
	Абсолютни числа	%	Абсолютни числа	%
6 клас	13	16	19	17
7 клас	36	43	23	20
8 клас	21	25	14	12
9 клас	0	0	8	7
10 клас	13	16	15	13
11 клас	0	0	14	12
12 клас	0	0	22	19
Общо	83	100	115	100

Извадките са практически еднакви в разпределението по пол (54% : 46% момичета-момчета във входното и 52% : 48% във финалното проучване), но при ниския брой респонденти резултатите от сравненията на двете групи няма да бъдат твърде надеждни.

Въпреки разликите структурата на извадките , няма съществена промяна в ключовите нагласи на учениците по отношение на училището. Силните страни на училището са в информирането на учениците от страна на ръководството, и, много по-значимо за социалния живот на учениците – това, че се чувстват приети в училище. Ако има сериозна слаба страна, това е недостатъчната подкрепа на учителите към учениците.

¹⁰ Доколкото успяхме да установим, причината най-вероятно е при представянето на гражданския бюджет за ученици от ученическият съвет; възможно е децата, които са представяли, да са пропуснали да предложат анкетата. Разбира се, това е отговорност на Координационния съвет и наша, като водеща организация.

¹¹ Толкова малки извадки правят трудно възможно установяване на статистически значими разлики.

Ключови нагласи (средни оценки 1-5)	Входно проучване	Финално проучване
Обичам да се занимавам с неща, които не са свързани със задължителните часове в училище	3.51	3.49
Училищното ръководство ефективно информира учениците за това, което ще се случи в училището (събития, инвестиции, ремонти, промени)	3.49	3.51
В училище се чувствам приет/а	3.47	3.58
В училище мога свободно да изразявам мнението си.	3.34	3.18
В училище се чувствам в безопасност.	3.29	3.46
Винаги мога да разчитам на подкрепата на моите учители.	3.01	3.2

Между самооценката на учениците във входното и в проучването на финала има разлики (отбелязани в оранжево), но те се дължат най-вече на различната структура на извадката. Иначе няма разлика в основните самооценки – учениците се заявяват като стремящи се към резултати (като тук не може да се диференцира дали те възприемат „резултатите“ като „оценки“ или като „качествени резултати“). Определят се като сравнително здрави, самоуверени, способни на сътрудничество и на това да погледнат света през очите на други хора. Най-ниска самооценка учениците си дават в математическите способности и артистичността.

Самооценка (средни оценки 1-5)	Входно проучване	Финално проучване
Стремеж към постигане на резултати	3.72	3.57
Физическо здраве	3.62	3.52
Самоувереност (в общуването с другите)	3.58	3.50
Сътрудничество	3.52	3.45
Способност да виждате света от гледната точка на някой друг	3.51	3.34
Творчество	3.47	3.36
Способност за лидерство	3.39	3.27
Емоционално здраве	3.34	3.48
Откритост към хора с различни убеждения	3.34	3.32
Самоувереност, че знам и мога	3.33	3.53
Способност за публично говорене	3.07	2.94
Артистични способности	3.06	3.33
Математически способности	2.75	2.66

Двете проучвания не отчитат разлика между двете извадки по отношение на участието на най-активните, но във финалното проучване има статистически значима разлика между дяловете на общо активните (дялове „Много често“ и „Често“), които във входното проучване са 25%, а на финала – 42%. Може да се допусне, че в училището има повече възможности за по-големите ученици, особено като се има предвид профилирането в предприемачество.

Колко често участвате в училищни дейности или инициативи? (%)	Входно проучване	Финално проучване
Много често	12	19
Често	13	23
Понякога	34	27
Рядко	24	15
Много рядко	17	17

Доколко учениците са фактор във взимането на решения в училище? Разлика има в полза на финалното проучване, която можем да отдадем на различни фактори, в това число и на гражданския бюджет за ученици. Като имаме предвид структурата на извадката обаче, може да се предположи, че по-големите

ученици се чувстват по-признати (общо 34% отговарят 4 и 5 в съгласие с твърдението, за разлика от 19% във входното проучване).

Смятам, че мнението ми и моите предложения се взимат предвид при взимането на решения в моето училище (скала от 1 до 5, %)	Входно проучване	Финално проучване
5	14	23
4	5	12
3	34	28
2	19	13
1	28	24
Средна оценка	2.59	2.96

Именно признанието е основното, което учениците търсят. Те изразяват желание гласът им да бъде изслушан и признат, като смятат, че в момента мнението им не получава необходимото внимание. Някои от тях споделят чувство на безсилие, тъй като усещат, че нямат влияние върху решенията в училище. Често се споменава и необходимостта от по-голямо включване и равноправно участие на всички ученици в процесите на вземане на решения. В същото време част от респондентите признават, че не знаят как би могло да се подобри ситуацията, което показва известна несигурност или липса на механизми за изразяване на мнение. Други ученици предлагат конкретни структурни промени, като организиране на повече дискусии, създаване на ученически съвет или по-голяма ангажираност на учителите в диалога с учениците. В обобщение, най-силно изразената нужда е учениците да се чувстват чути и признати, като някои виждат конкретни решения, докато други се чувстват несигурни относно възможностите за промяна.

В отговорите от финалното проучване отново се откроява необходимостта учениците да бъдат изслушвани, но в по-малка степен в сравнение с входното проучване. По-рядко се споменава и чувството за липса на влияние върху вземането на решения в училище, както и неувереността как може да се подобри ситуацията. В същото време, във финалното проучване по-силно се акцентира върху нуждата от по-голямо включване на всички ученици, като се изразява желание за по-равноправно участие в училищни процеси. По-малко са и предложенията за структурни промени, макар че някои ученици споменават нуждата от смяна на ръководството или по-добра комуникация от страна на училищните власти. Разликата в намаляването на искането на учениците да бъдат чути също може да се търси във възрастта.

Кога се чува и взима предвид мнението на учениците?

В отговорите на въпроса "Можете да опишете ситуация, в която сте усетили, че Вашето мнение е имало истинско въздействие на някое решение във Вашето училище?" се открояват няколко основни тенденции. Част от учениците споделят, че мнението им е оказало влияние върху промени в училищни правила или политики, докато други разказват за ситуации, в които учебният процес – като методи на преподаване, домашни работи или класни дейности – е бил адаптиран според техните предложения. Някои ученици са се включвали в ученически инициативи, проекти и събития, където са почувствали, че допринасят с идеите си. Има и респонденти, които посочват, че са участвали в ученическия съвет или в дискусии с ръководството. Въпреки това, значителна част от учениците не могат да посочат конкретна ситуация, в която мнението им е оказало реално въздействие, което подсказва, че не всички имат равен достъп до процесите на вземане на решения в училището.

Във финалното проучване се наблюдават сходни тенденции с входното. Учениците отново споделят примери, в които са оказали влияние върху училищни решения, учебния процес или инициативи. Значителен брой респонденти все още не могат да посочат конкретна ситуация, в която мнението им е имало реално въздействие, което остава непроменен модел спрямо входното проучване.

В сравнение с входното проучване, във финалното проучване има по-силно изразено усещане за въздействие върху решенията, но не всички ученици усещат промяна. Това подсказва, че макар някои ученици да са усетили напредък, други все още не виждат реален ефект от своето участие в училищните процеси.

Граждански бюджет за ученици в 108 средно училище „Никола Беловежов“, София

Повече от половината ученици са взели участие в гласуването за проекти (55%), като 36% го потвърждават категорично, а други 19% - че са гласували за проект, но не знаят дали е бил част от гражданския бюджет за ученици, което показва, че инициативата не е била достатъчно консистентно популяризирана сред всички ученици от 5. клас нагоре.

Въпреки наличието на инициативата обаче, голям брой ученици са останали неангажирани (45%), което може да се дължи на липса на информация, интерес или усещане за значимост на процеса.

Общо 22% от отговорили на анкетата ученици са участвали в подготвянето и предлагането на проекти, като дори някои от тях (6%) споделят, че са подали проект, но не са сигурни дали той е бил част от гражданския бюджет.

Въпреки това, по-оптимистичен резултат се наблюдава при въпроса за бъдещ интерес към подаване на проекти – повече ученици изразяват готовност да се включат, ако инициативата продължи (30%). Най-много са тези, които не са сигурни дали биха се включили (41%), а 29% категорично отказват.

Сходна тенденция се забелязва и при интереса към гласуване за ученически проекти в бъдеще – значителна част от учениците посочват, че биха гласували в следващо издание (55%). Всеки пети ученик (22%) не би гласувал, а същият дял (20%) не са сигурни.

Настоящите нива на участие в гражданския бюджет са ниски, но има потенциал за увеличаване на ангажираността, ако учениците получат повече информация, подкрепа и възможности за участие.

Основни изводи:

1. Ключовите нагласи остават стабилни

Няма съществени промени в отношението на учениците към училището. Основните силни страни са усещането за приемане в училищната общност и добрата информираност от ръководството. Основният слаб аспект остава усещането за недостатъчна подкрепа от страна на учителите.

2. Участието в училищни дейности е по-активно сред по-големите ученици

Значително по-голям дял от учениците във финалното проучване съобщават, че участват често в училищни инициативи (42% спрямо 25% във входното проучване). Това може да се обясни с профилирането в предприемачество и наличието на повече възможности за участие сред по-големите ученици.

3. Самооценките на учениците са относително стабилни

Учениците запазват сравнително висока самооценка по отношение на постигането на резултати, самоувереността и социалните умения. Най-ниските самооценки остават в математическите способности и артистичността. Леките разлики в самооценките между двете проучвания вероятно са резултат от различия в структурата на извадката, а не от практическа разлика.

4. Учениците се чувстват малко по-признати във вземането на решения

Средната оценка за възприетото участие на учениците в училищните решения нараства (от 2.59 на 2.96). По-големите ученици, включени във финалното проучване, може би допринасят за този резултат, тъй като те са по-активни в ученическото самоуправление и участие в инициативи.

5. **Нуждата от признание и включване остава значима**

Учениците искат мнението им да бъде изслушвано и признато, като това желание е малко по-слабо изразено във финалното проучване. Този резултат и разликите в извадките са косвен индикатор, че е възможно наличие на възрастова дискриминация спрямо по-малките ученици. Това е само хипотеза. Те продължават да изразяват несигурност как точно може да се подобри ситуацията, което подсказва необходимост от по-ясни механизми за включването им.

6. **Гражданският бюджет има потенциал, но ангажираността е ниска**

Над половината от учениците са гласували за ученически проекти, но 45% не са участвали. Въпреки това, интересът към бъдещо участие е значителен – 30% от учениците заявяват, че биха подали проект, а 58% биха гласували при следващо издание. Това показва потенциал за развитие на инициативата чрез по-добра комуникация и ангажираност.

Препоръки

- **Повишаване на ученическото участие в процесите на вземане на решения** чрез по-структурирани механизми, като редовни дискусии, ученически съвети и работни групи с учителите и ръководството.
- **Популяризиране на гражданския бюджет и ученическите инициативи** чрез интегрирането им в класни дискусии и училищни събития.
- **Подобряване на комуникацията и информираността** сред учениците, за да се намали усещането за липса на влияние върху училищните процеси.
- **Насърчаване на учителската подкрепа** като ключов фактор за благосъстоянието на учениците и тяхната увереност в училищната среда.

На 5 декември 2024 г. училището обяви кампанията за подаване на проекти на своя уебсайт, като първоначално определя краен срок 19 декември. Съобщението включваше правилата на инициативата, информационния флаер и срокове за подаване на проекти, обратна връзка, провеждане на кампанията и финалните избори, първоначално насрочени за 25-28 януари. (Вж. публикацията: <https://shorturl.at/jw1A0>, само на български език).

За съжаление само два проекта бяха подадени в първоначалния краен срок, като е трудно да се определи точната причина за това. Възможно е представителите на Ученическия съвет да не са били достатъчно активни или да не са представили проекта по начин, който да ангажира техните връстници. Освен това общият интерес сред учениците изглеждаше нисък, тъй като самите членове на Ученическия съвет съобщиха, че като цяло съучениците им трудно се ангажират.

Крайният срок за подаване на проектите беше удължен, в резултат на което бяха подадени и популяризирани пет проекта:

1. "Да списим тоалетните" - Автори: Две момчета и две момичета от 6. клас
2. "Проект за тоалетните" - Автори: Две момчета от 9-ти клас
3. "3D принтер" - автор: Момиче от 7-ми клас
4. "Финансова грамотност" - Автори: 12. клас
5. "Волейболни колове: Алуминиев срещу стоманен профил" - Автори: Две момчета от 9Б клас

Тези проекти разкриха два основни модела:

- Фокусът беше предимно върху подобряване на училищната инфраструктура, като идеите бяха от полза за всички ученици, с изключение на проекта за финансова грамотност.

- Работата в екип беше очевидна, но вероятно се случваше предимно сред приятели.

Резултати от изборите

На 7 февруари училището организира публично представяне на проектите за учениците, след което се проведе онлайн и офлайн избори. Резултатите бяха следните:

1. Волейболни полюси: Алуминиев срещу стоманен профил - 131 гласа
2. Спасете тоалетните / Проект за тоалетна - 73 гласа
3. 3D принтер - 44 гласа
4. Финансова грамотност - 32 гласа

От близо 800 ученици в изборите участваха 280, или 35% избирателна активност (училището е с близо 800 ученици).

С финансиране от фондация "Малки стъпки" и училището всички проекти бяха финансирани и реализирани.

Основни изводи

1. Предизвикателства пред ангажираността на студентите:

Проектът разкри, че учениците не са свикнали да участват активно в процесите на вземане на решения. Дори членовете на Координационния съвет се колебаеха да изразяват мнението си, което отразява по-широкия въпрос за ограничените демократични практики в българските училища.

2. Ограничено участие въпреки усилията:

Въпреки информационната кампания интересът на студентите остава слаб. Само 25 % от анкетираните ученици се включват редовно в училищните инициативи, а 51 % съобщават за слабо участие, което показва липса на култура на участие.

3. Малък брой подадени проекти:

Въпреки удължения краен срок бяха подадени само пет проекта, които се фокусираха главно върху подобрения на училищната среда - като ремонт на тоалетните, волейболни стълбове и 3D принтер - което показва, че учениците предпочитат практични и видими резултати.

4. Необходимост от подкрепа за стимулиране на промяната:

Проектът подчерта необходимостта от постоянна подкрепа от страна на училищното ръководство и външните фасилитатори. Без изграждането на трайна култура на участие подобни инициативи рискуват да останат изолирани опити, а не устойчиви практики.

5. Ангажираност на учениците:

Проектът показва, че когато на учениците се даде възможност да участват пълноценно в управлението на училището, те могат да реагират положително. Избирателната активност от 35 % е обещаващо начало за първото издание и предполага, че интересът може да нарасне в следващите цикли.

6. Преки резултати:

Одобрените проекти, като волейболните стълбове и ремонта на тоалетните, не само подобриха училищната среда, но и помогнаха на учениците да почувстват, че гласът им е чул и може да доведе до реална промяна.

Бъдещите сравнения между резултатите от входното и изходното проучване ще дадат допълнителна представа за цялостното въздействие на проекта.

Глава 5 | Бъдещето на ГБУ в България - SWOT анализ

Главата изследва различните възможности и предизвикателства пред въвеждането на ГБУ в България, като се спира на входните точки в рамките на формалната образователна система и на общинско ниво. Освен това се изследват силните и слабите страни на включването на училищното бюджетиране с участие в по-широка приложна програма за гражданско образование и участие на общинско ниво.

Движещи фактори	Силни страни	Слаби страни	Възможности	Заплахи
Роля на директора и ръководството на училището	Проактивно лидерство, инициатор, който въвежда механизма за участие в училище. Подкрепя модела на изпълнение	Зависимост от фигурата на директора на училището. Нисък шанс за изпълнение в случай на липса на управленска инициатива. Доминиране на инициативата над инициативно стта на учениците	Въвеждане на програми за обучение извън училищната програма; Упълномощаване на учениците Съвет	Ограничаване на практиката до отделни училища Незаинтересован педагогически персонал, който ограничава инициативата на най-ниско ниво
Педагогически персонал	Мотивираните учители оказват допълнителна подкрепа на учениците, като повишават мотивацията им за участие.	Не са мотивирани да се ангажират, което води до необходимостта от външни фасилитатори, което нарушава устойчивостта на процеса.	Изграждане на капацитет за методологията на SPB. Съуправление на процеса и менторска подкрепа	Ниска мотивация за поемане на допълнителна работа поради административно претоварване; или/и слаби граждански компетентности.

		Ограничаване на въвеждането на иновативни програми в училище, възможност, предоставен а от закона		
Родители Училищни настоятел ства	Инициатор за развиване на граждански компетентност и в училище. Насърчаване на ангажираността на общността	Голяма зависимост на активните родители	Положително влияние върху решението на училищното ръководство. Може да се използва SPB като инструмент за инвестиране на общностното финансиране	Допълнителни човешки ресурси за идентифициране на членове на Съвета на родителите и за установяване на контакт с тях.
Студентски и съвети	Креативност, автономност и умения, демонстриран и от учениците в управлението на процеси, целенасочена информация, насърчаване на приобщаването. Съорганизиране на процеса	Ограничаване на приобщаването на връстниците и ниско овластяване на учениците Често срещани професии (организиран е на благотворителни организации, фестивали)	Справедливо съучениците и ангажиране на членовете на Ученическия съвет първо на ниво клас. Основен инструмент за ученическо самоуправление	Ограничените възможности за връзка и прозрачност с връстниците намаляват ангажираността на отделните ученици с SPB. До голяма степен формални структури, зависещи от възрастни организатори

Външни фасилитатори	Предизвикателство е интерес чрез интерактивни инструменти. Подпомагане на вътрешната координация, необходима за внедряването на процеса	Неинвестира не във вътрешен капацитет. Процесът спира след тяхното излизане	Движещ фактор за стартиране на програмата	Ограничени човешки ресурси и обхват. Зависимост на процеса от външни финансови и човешки ресурси
Програма за един учебен срок на ниво клас	Прилагането на ниво клас позволява широко участие на учениците и развитие на уменията им.	Зависимост от човешките ресурси, често външни. Ограничен обхват на училищата	Ако практиката се превърне в инструмент за устойчиво разпределение на бюджета и участие, няма да е необходимо да се инвестира време	Няма предварително определено място в училищната програма. Конкурентна програма за извънкласни дейности
Подготвителен етап чрез модул за гражданско образование	Създаване на пространство за гражданско участие и стимулиране на процеса на генериране на идеи. Непрекъснати процес улеснява ангажираността и приобщаването на учениците	Зависи от допълнителното академично пространство, предоставено от училището. Зависи от гражданската компетентност на педагогическия персонал	Впечатлява с граждански компетентности за местната власт. Може да бъде инструмент за справяне с недоверието на младите хора в институциите и инвестициите в гражданска активност.	Резултатите от ICCS 2016 ¹² показват, че само 6,1% от учителите са били обучени в области на гражданското образование. Местното самоуправление и публичното бюджетиране не са включени в училищната и педагогическата програма

¹² Център за оценка на предучилищното и училищното образование, Светла Петрова (2017). Граждански компетентности и нагласи за активно гражданско поведение на учениците, стр. 69

Специално време за генериране на идеи	Улеснява индивидуалното участие на учениците, следователно и опита в областта на демокрацията	Често са необходими външни фасилитатори	Специализирани обучения на учители по методологията SPB, подкрепени от наставничеството	Изисква предоставено академично пространство. Предизвикателство в проактивни училища с натоварена проектна програма
Участие и комуникация	Широко участие на училищната общност чрез многоканални комуникационни стратегии и творчество	Ограничена и неефективна вътрешна комуникация в училището, включително между учителите и връстниците.	Подобряване на вътрешната и външната комуникация чрез ангажираността на учениците и комуникация между връстници.	Ниско доверие в ангажираността на общността, вкл. на ниво клас и училище
Организационна и структурна подкрепа	Член на училищното ръководство, отговорен за процеса; улеснява вътрешната организация и гарантира изпълнението на проекта Партньорство с външни организации, предоставящи методологическа, координационна и ресурсна подкрепа.	Ограничена подкрепа от страна на учителите за провеждане на процеса Силна зависимост от външни фактори	Интегриране на СПБ като инструмент на училищната демокрация. Разработване на вътрешен капацитет за улесняване на процеса	Общо разбиране за участието като ограничено до групи от активни млади хора и студентски съвети

Структури на учебната програма	Осигурява академично пространство за SPB и гражданско образование	Използването на възможности те зависи от ръководството на училището и педагогическия персонал.	Ако популярността на SPB нарасне, гъвкавостта на учебната програма би могла да осигури академично пространство за него.	Липса на мерки за насърчаване на децентрализираните учебни програми
Национална програма за иновативни училища	в случай на училищна визия може да бъде инструмент за насърчаване на ученическото самоуправление като училищна политика.	Не осигурява средства за обезпечаване на човешките ресурси и дейности, което ограничава устойчивостта.	Популярен инструмент за политики, достъпен за всички училища	Дизайнът на програмата не контролира качеството на иновациите. Основани на годишна база, не предоставят инструменти за устойчивост на иновациите
Общински образователни програми	Нови инициативи на местните власти, насърчаващи изпълнението на конкретна програма на местно ниво	Ограничена практика, силно зависима от политическото ръководство	Все по-голямо признаване на ангажираността на младите хора и гражданите като ценности	Ограничена / липсваща политика за ангажиране на гражданите и младежите Доминиращо разбиране за Студентския съвет като механизъм за участие
Социален и културен контекст	повишаване на чувствителността на подрастващите, че инвестирането на време в социалната промяна в общността не	Високи нива на недоверие към обществения ангажимент на всички заинтересовани страни в общността	Интегриране на SPB като инструмент за повишаване на чувството за принадлежност към социалната общност и	Контекст на ниска активност на училищата по отношение на предприемачеството в гражданското образование Нарастваща апатия в

	може да бъде загуба на време.		съсредоточа ване на училищната среда около учениците	обществото и политическо отчуждение
--	-------------------------------------	--	--	---

5.1. Възможности в рамките на образованието

Въвеждането на граждански бюджет за ученици на училищно ниво е тясно свързано с рамката на образованието. От тази гледна точка българската рамка е благоприятна, стига да приоритизира сред целите си развитието на компетентности за активно гражданство. Тя децентрализира инициативата на училищно ниво и предвижда структурно пространство в рамките на учебната програма.

Въпреки това, докато държавата остава основният носител на резултатите от училищното образование в една централизирана образователна система. Това, което е планирано и предвидено на национално ниво в рамките на учебната програма, има най-голямо въздействие върху учениците. От тази гледна точка, въпреки целите, заложи в закона, образователната рамка по-скоро пренебрегва гражданските компетентности на учениците. Гражданското образование е въведено в средното образование, а държавният стандарт по интеркултурно, гражданско, екологично и здравно образование е натоварен с връзки с патриотизма, гражданската защита и дори борбата с тероризма. За да илюстрираме тенденцията, в Националните програми, които са основна движеща сила на политиката на МОН, има мерки, посветени на изучаването на националната история, и друга, съхраняваща и изследваща традициите на българската армия, но нито една за самоуправлението и гражданските компетентности на учениците.

5.2. Вътрешна среда за училищно бюджетиране с участие

След като една консервативна система като българската разчита на училищното ниво да стимулира и въвежда иновации, състоянието на всяко училище се превръща във фактор. В допълнение към ролята на директора на училището и на ръководството, широко обсъдени по-горе, от съществено значение за разпространението на процеса и устойчивостта остава педагогическият персонал. Учителите биха могли не само да блокират прилагането на предложенията на ръководството, но са ключовата заинтересована страна на училищно ниво, която въвлеча учениците в приобщаващ и проактивен процес. Резултатите на ICCS относно процента на учителите, обучени в области на гражданското образование (под 7%) показват, че това не е било приоритет в държавната политика за квалификация на учителите. Въпреки одобрената от държавата учебна програма по предмета "Гражданско образование", която определя поне 50 % от учебните часове да са за практически задачи и по въпроси, които се решават от учениците, данните на ICCS показват, че само 9 % от учителите питат учениците за теми, 15 % от учениците работят по проекти, изискващи проучване извън училище. Насърчаването на вътрешния капацитет на учителския колектив би било предпоставка за повишаване на практиките на гражданско участие в училище.

Изследвайки благоприятните фактори на училищно ниво, трябва да отличим активните родителски съвети на училищните настоятелства - външна заинтересована страна на училищно ниво, която може да бъде двигател на промяната и инициатор на допълнителни програми за обучение. Въпреки че обществените съвети, упълномощени по закон с функции, свързани с училищната програма, на практика структурите са по-скоро формални и не влияят върху предоставянето на образование. Другата външна заинтересована страна е местната власт, чийто потенциал е разгледан по-долу.

5.3. От училищна практика към политика

Местните власти имат потенциала да се превърнат в ключови заинтересовани страни в интегрирането на гражданския бюджет за учениците, като го превърнат от изолирани училищни инициативи във формализирани общински политики. Общината е заинтересована страна, която има право не само да разпространява, но и да осигурява устойчивост. Няколко благоприятни фактора подкрепят този процес:

- **Все по-голямо признаване на младежкото участие и подкрепа за младежки инициативи:** Налице е все по-голямо признание за участието на младите хора в гражданските процеси. Макар и все още по изключение, общини като Варна, Русе и Бургас са въвели местни покани за проекти, ръководени от младежи. Важно е обаче да се прави разлика между традиционното общинско финансиране на проекти, ръководени от регистрирани организации и училища, и различния, по-всеобхватен характер на процесите на гражданския бюджет. Тази промяна е обусловена от приоритизирането на младежката ангажираност.
- **Възникване на образователни инициативи, финансирани от общините:** През последните две години промените в ръководството на местните власти накараха няколко общини да стартират образователни програми. Примерите включват инициативи в областта на изкуствения интелект (Бургас), местната история (Русе), Google Education (Варна) и екологичната устойчивост (Габрово). Тези мерки изглеждат компенсират липсата на цялостни национални образователни реформи.

Възможност за по-нататъшно проучване е **интегрирането на бюджетите с участието на гражданите със създаването на специфични бюджети за подрастващите**. Понастоящем гражданският бюджет се практикува предимно в София, където политическото ръководство дава приоритет на гражданската активност. Усилията за децентрализация и въвеждането на граждански бюджети на областно ниво съответстват на тези политически ангажименти. Някои районни кметове активно подкрепят участието на учениците в процесите на вземане на решения, което показва благоприятна среда за инициативите на ГБУ.

Въпреки това, за да бъде приет ГБУ в целия град, е необходимо одобрение от Общинския съвет и инициране от страна на кметството.

Международен контекст: В Полша няколко общини успешно са приели ГБУ като официална програма. За разлика от тях, сегашната рамка в България, пример за която е гражданския бюджет на София, все още не се е превърнала в политика в подкрепа на ГБУ на общинско ниво.

Предизвикателства пред интегрирането на ГБУ: Съществена пречка пред по-широкото възприемане на ГБУ е преобладаващото разбиране за детското участие. Често то се ограничава до консултации с избрани групи деца или до създаване на младежки съвети, в които само няколко младежки лидери или деца с различен произход на квотен принцип са поканени да споделят своите гледни точки. Макар че местните политици може да признават стойността на младежкото участие, този консултативен подход, насърчаван от известни неправителствени организации като Националната мрежа за децата и подкрепян от държавни институции като Държавната агенция за закрила на детето, ограничава прилагането на по-всеобхватни модели на участие, включително ГБУ.

Една от целите, заложи в Закона за предучилищното и училищното образование, е да се развият компетентности за активно гражданско участие в съвременните общности. Въпреки това рамката на гражданското образование предоставя само основни понятия, които полагат основите на гражданското съзнание, но не развива компетентностите, необходими за активно гражданско участие. Въвеждането на гражданското образование като предмет във втория етап на средното образование - след завършване на задължителното образование - на практика оставя големи групи ученици без училищно обучение по една от основните цели на закона.

Стандартът за гражданско образование предвижда интегрирането му в различни предмети, както и в извънкласни и избираеми дейности. Въпреки това процентът на учителите, преминали обучение по граждански компетентности, остава нисък, което представлява предизвикателство както за интегрирането, така и за ефективното използване на раздели Б и В от учебната програма. Правната рамка теоретично позволява създаването на училища, в които гражданското образование е засилено и приоритетно, особено чрез статута на "иновативни училища". Националната програма за насърчаване на иновативните училища обаче не предоставя ресурси за разработване на учебни програми, свързани с гражданското образование, или за прилагане на иновации. Без осигурени човешки ресурси и годишно финансиране чрез национална програма не се насърчава устойчивостта на иновациите.

В този контекст Законът за предучилищното и училищното образование не създава достатъчни условия за постигане на целта си за развитие на активни граждански компетентности. Участието на учениците в изготвянето на бюджета е в съответствие с целите на закона. Нещо повече, то дава възможност на учениците да упражняват правата си на пряко участие в училищната общност. Въз основа на анализа и добрите практики могат да се направят следните препоръки за въвеждане на бюджетиране с участието на учениците:

1. Институционално овластяване и лидерство

За да се гарантира ефективното прилагане на ГБУ в България, трябва да се обърне внимание на училищата и по-конкретно на директорите като лица, вземащи решения на училищно ниво. Директорите на училищата следва да бъдат определени за лидери на процеса на ГБУ, които да отговарят за насърчаване на практиките на участие и да гарантират, че инициативите, ръководени от учениците, са приоритетни. Всяко училище би могло да назначи координатор на ГБУ, за предпочитане заместник-директор или учител, който да наблюдава процеса на бюджетиране, да улеснява участието на учениците и да действа като свързващо звено между учениците, училищното ръководство и външните заинтересовани страни.

2. Лидерство и ангажираност на учениците

Успехът на ГБУ зависи от активното участие на учениците. Разпространението на участието е процес. Справянето с предизвикателството, че учениците в никакъв случай не са мотивирани да участват активно в такъв процес, най-вече защото нямат опит в това да бъдат активни и да се търси тяхното мнение, е многостранна методология:

- **Въвеждането на допълнителен модул "Гражданско образование за местната власт и ангажираност на общността" засилва участието на учениците в процеса.** Като се има предвид преобладаващото недоверие към гражданското участие и ангажираността на общността, е необходимо допълнително време, за да се мотивират повече ученици да допринасят активно с идеи за подобряване на училищната и местната среда.
- **Подготвителната фаза позволява на учениците да се мотивират да поемат отговорност за организирането на процеса.** Това гарантира, че ученическите съвети действат като посредници, а не като лица, вземащи решения, като намалява риска от ограничаване на участието само до малка група активни ученици. Вместо това може да се насърчи широкото участие на учениците и работата с общността.
- Тъй като процесът отнема много време и често се подпомага от външни преподаватели, въвеждането на ГБУ в училища без предишен опит трябва да започне с целенасочен подход в избрани пилотни класове. Концентрирането на ресурсите в по-малък мащаб дава възможност за висококачествена, индивидуализирана подкрепа, която насърчава проактивното участие на учениците и разработването на добре обмислени предложения. Гарантирането на качеството на предложенията и насърчаването на чувството за конкуренция сред учениците са решаващи фактори за поддържане на ангажираността и насърчаване на по-широко участие на връстниците.
- Ученическите съвети могат да действат като основни посредници на СПБ, **трябва да се гарантира, че те са демократично избрани и представителни за цялата ученическа общност.** За да се насърчи равнопоставеното участие, всеки клас следва да назначи лидери на връстници, които да улесняват комуникацията, да насърчават приобщаването и да поощряват ангажираността на съучениците си. Тези лидери на връстници следва да получат целенасочено обучение по управление на проекти, бюджетиране и лидерство, за да могат да подкрепят целия цикъл на ГБУ - от генерирането на идеи до изпълнението на проектите. **Изключително важно е да се разработи ангажираща и интерактивна методология за обучение,** основана на игровизация и участие. Включването на проектно-базираното обучение в учебната

програма по гражданско образование може допълнително да засили демократичната ангажираност на учениците и да насърчи чувството им за собственост върху училищната среда.

3. Структурна и процедурна рамка

Методологията трябва да се предава от училище на училище като история на успеха, като се подчертава пред директорите и учителите как учениците са допринесли за подобряване на училищната среда, а пред учениците - възможността да приложат идеите си и да придобият нови умения.

За да институционализират ГБУ, училищата трябва да **създадат ясна процедурна рамка**, която да гарантира прозрачност, отчетност и приобщаване. **Всяко училище следва да отдели специален фонд за ГБУ в рамките на годишния си бюджет, защитен от преразпределение и съобразен с цикъла на финансово планиране на училището.** Вземането на решения следва да бъде напълно децентрализирано, като окончателният **избор на проект се определя чрез гласуване на учениците, без да е необходимо одобрение от директора.** Процесът на подаване на проекти следва да бъде рационализиран чрез стандартизирани шаблони и ясни насоки, като се осигури достъпност за всички ученици, независимо от техния академичен опит или подготовка. Училищата следва също така да разработят календар на ГБУ, който да съответства на учебната година, като гарантират, че ключовите етапи - генериране на идеи, разработване на предложения, провеждане на кампании, гласуване и изпълнение на проекти - са интегрирани в оперативната рамка на училището.

4. Мерки за приобщаване и равенство

ГБУ трябва да бъде замислен като приобщаващ и справедлив процес, който да гарантира участието на всички ученици, включително на тези от маргинализирани общности, като например ученици от ромски произход, деца с увреждания и ученици в неравностойно положение. **За да се насърчи приобщаването, училищата следва да намалят минималната възраст за подаване на документи за участие в ГБУ поне до пети клас и да ангажират активно по-малките ученици чрез специално разработени информационни дейности.** За подаването на проекти, провеждането на кампании и гласуването **следва да се предоставят както онлайн, така и офлайн възможности**, като се гарантира, че учениците без достъп до интернет могат да участват. Училищата следва да прилагат целенасочени комуникационни стратегии, като използват множество канали, като например училищни уебсайтове, социални медии и класни срещи, за да достигнат ефективно до всички ученици.

5. Устойчивост и институционализация

За да се гарантира устойчивостта на ГБУ, процесът трябва да бъде включен в официалната образователна рамка, въпреки че това е стъпка, която поне в България ще отнеме време, особено като се има предвид консервативният характер на образованието и силният фокус върху квалификацията на учениците, а не върху тяхната социализация и израстване като личности. Учебните програми по гражданско образование следва да включват ГБУ като практически компонент, позволяващ на учениците да прилагат теоретичните знания чрез дейности, основани на проекти. Училищата следва да формализират ГБУ като част от годишните си планове, като свързват участието в проекти с оценяването на учениците, когато е приложимо. Сътрудничеството с общините може допълнително да подпомогне устойчивостта чрез осигуряване на съфинансиране, наставничество и техническа помощ. Освен това училищата следва да създадат платформа за мониторинг на ГБУ, която да позволява проследяване на напредъка на проекта в реално време, прозрачно отчитане и постоянна обратна връзка от ученици, учители и родители.

6. Ангажиране на заинтересованите страни и застъпничество

Успешното прилагане на ГБУ изисква координирани усилия на ученици, учители, родители, училищно ръководство и външни заинтересовани страни. Училищата трябва да създадат управителни комитети по ГБУ, включващи представители на всяка група от заинтересовани страни, които да наблюдават процеса, да разрешават предизвикателствата и да осигуряват съответствие с институционалните цели. Партньорствата с общини, неправителствени и младежки организации могат допълнително да засилят прилагането на ГБУ чрез предоставяне на експертен опит, финансиране и наставничество. Училищата трябва също така да ангажират родителите и по-широката общност чрез редовни актуализации, консултации и събития с участие, като популяризират ГБУ като съвместно усилие за подобряване на училището.

7. Мониторинг, оценка и обмен на знания

За да се гарантира непрекъснато подобряване и разширяване на обхвата, инициативите за ГБУ следва да бъдат обект на редовен мониторинг и оценка. **Училищата следва да разработят стандартизирани рамки за оценка, включващи ключови индикатори за ефективност, свързани с процента на участие на учениците, резултатите от проекта и удовлетвореността на заинтересованите страни.** Научените уроци от всеки цикъл на ГБУ следва да се документират и споделят чрез училищни мрежи, регионални образователни съвети и национални платформи. Създаването на национална мрежа за ГБУ би улеснило допълнително обмена на опит, партньорското наставничество и съвместните инициативи между участващите училища.

8. Утвърждаване на училищния граждански бюджет като инструмент за насърчаване на проактивни граждански нагласи сред подрастващите

Ако проучим как бихме могли да възпитаем проактивно гражданство сред младите хора, трябва да преминем от една училищна практика към политика. Прилагането на ГБУ в други страни и пилотните проекти в България демонстрират неговата ефективност като практически инструмент, чрез който учениците преживяват на практика добавената стойност на участието в най-близката общност и се превръщат в двигатели на промяната. Гражданският бюджет за ученици може да бъде инструмент за обучение и мотивация за създаване на навици за участие. За да се реализира напълно този потенциал, ГБУ трябва да бъде интегриран в политическите рамки, за да се гарантира неговата устойчивост и мащаб.

Считаме, че **местните власти, които следват добрите практики в Полша, Чехия и Ню Йорк, са основните фактори, които биха могли да въведат практиката на гражданския бюджет за ученици на общинско ниво като част от бюджетите на възрастните граждани.** Като добавена стойност това би

насърчило възприемането на самоуправлението и гражданското участие, залегнали в концепцията за местно управление.

Гражданският бюджет за ученици - българският случай

Докладът изследва потенциала на гражданския бюджет за ученици (ГБУ) да бъде въведен в българската образователна система като трансформиращ инструмент, служещ на участието на учениците и демократичния им опит в училище. Изследването се основава на сравнителна методология, разработена от водещия партньор "Pole Dialogu". То отразява спецификата на страната, като подчертава както предизвикателствата, така и възможностите за въвеждане на ГБУ в образователната система. Проучването има за цел да анализира силните и слабите страни, възможностите и заплахите (SWOT), свързани с въвеждането на ГБУ, както и да проучи външните условия, влияещи върху неговата устойчивост и разширяване.

Това изследване следва **подхода на проучване на конкретни случаи**, като се фокусира върху избрани училища и общини, в които пилотно са реализирани инициативи за ГБУ.

Проучването се ръководи от пет изследователски въпроса, които изследват основните характеристики на прилагането на процеса на училищно бюджетиране с участието на учениците:

1. Какви са нормативните предпоставки и пречки за въвеждането на ГБУ в училищата;
2. Какви са връзките между гражданското образование, ГБУ и овластяването на учениците за участие и демократичен опит;
3. Проучване на популярни места за участие и активизъм на подрастващите. Анализ на пилотни практики за участие на ученици, които включват граждански бюджет за ученици и могат да се използват в практиката;
4. Практики в училищата и общините, които са близки по същност до гражданския бюджет.
5. Потенциал за въвеждане на граждански бюджет за ученици в училищата - SWOT анализ.

Проучване на документи:

Преглед: Етапът на документалното проучване включва систематичен преглед на съществуващата литература, доклади и официални документи, свързани с гражданското образование и активността на подрастващите в България. Това включва научни статии, правителствени публикации и доклади на неправителствени и международни организации.

Преглед на политическата и законодателната рамка - преглед на **Закона за предучилищното и училищното образование**, наредбите относно училищната автономия, държавните образователни стандарти, гражданското образование и политиките за участие на младите хора.

Анализ на съществуващи доклади и проучвания - обобщение на **предишни проучвания, правителствени доклади, публикации на НПО и финансирани от ЕС изследвания**, свързани с гражданския бюджет, гражданското участие и управлението на училищата в България.

Анализирахме предишни инициативи, наподобяващи гражданския бюджет, като "София избира" и общинските конкурси за граждански бюджет, за да определим тенденциите, които биха могли да допринесат за разработването на гражданските бюджети за ученици, както и ограниченията в процеса на участие.

Бяха проведени интервюта с представители на училищното ръководство и експерти от неправителствени организации, работещи по въпросите на детското участие.

Ограничения на изследването

Макар че настоящият доклад има за цел да предостави цялостна оценка на СПБ в България, следва да се отбележат следните ограничения:

Ограничен обхват на прилагане - Тъй като ГБУ е в начален етап на своето развитие в България, данните са взети от малък брой пилотни инициативи.

Разчитане на вторични данни - Повечето констатации се основават на **документални проучвания и консултации с експерти**, като пряката обратна връзка с учениците е ограничена поради ранния етап на развитие на ГБУ в България.

Различия в прилагането на местно ниво - Разликите в автономията на училищата, подкрепата на местните власти и нивата на участие на учениците могат да повлияят на съпоставимостта на отделните случаи.

Препратки:

Галъп Интернешънъл България. (2023). *Проучване за участието на младите хора в активизма*. София: Галъп интернешънъл България.

Ноу-хау център за алтернативни грижи. (2022). *Детско участие и активизъм в България*. София: Нов български университет.

Народно събрание на България. (2016). *Закон за предучилищното и училищното образование*. София: Държавен вестник.

Движение "Спаси София". (2020). *Проучване на нагласите на гражданите към бюджета на София с участието на гражданите*. София: Движение за спасение на София.

Фондация "Малки стъпки". (2021). *Приложно гражданско образование и участие на младите хора в управлението*. София: Фондация "Малки стъпки".

Община София. (2020). *Sofia Chooses Program: Бюджет с участието на гражданите в столицата*. София: Столична община

Център за оценка на предучилищното и училищното образование, Светла Петрова (2017). Граждански компетентности и нагласи за активно гражданско поведение на учениците, стр. 58-70

Bryony Hoskins, Ernesto Villalba, Daniel Van Nijlen (2008 г.). Измерване на гражданската компетентност в Европа, Резюме

